

DANMARKS FORHOLD TIL RUSLAND

1558–1562

Af Jens Engberg

Da russiske tropper i 1558 rykkede ind i Livland, måtte Danmark tage et diplomatisk initiativ for at varetage sine interesser i Balticum. Amanuensis, mag. art. Jens Engberg gennemgår de dansk-russiske forhandlingers forløb 1558–62 og påviser, at fastsættelse af en mægling mellem Ordensstaten og Rusland ikke var det væsentlige af det, gesandtskabet 1558–59 skulle opnå i Rusland.

I maj 1557 forelagde Christian III på en herredag i København rigsrådet en række spørgsmål, hvoraf flere vedrørte Danmarks stillingtagen til de begivenheder, der fandt sted i Østeuropa. Propositionerne om disse forhold koncentrerede sig om to punkter. Kongen ønskede for det første at høre, hvad rigsrådet mente, der skulle gøres ved, at engelske købmænd var begyndt at sejle nord om Norge til Rusland ¹, hvorved landets borgere skadedes og kongen unddroges toldindtægter. Dernæst ville kongen vide, hvordan man skulle forholde sig til en eventuel henvendelse fra Livland om hjælp mod Polen, idet der gjordes opmærksom på, at Danmark havde rettigheder at varetage i Estonien, dvs. den nordlige del af Livland ². Rigsrådet frarådede i sine svar, at kongen foretog sig noget, der kunne tolkes som en fjendtlig handling mod de engelske skibe. Man burde i dette spørgsmål se tiden an. Angående Livland fandt man, at en anmodning om hjælp ikke burde afslås ³.

Allerede i september 1557 sluttede den tyske ridderorden i Livland fred med Polen ⁴, og baggrunden for kongens andet spørgsmål kunne så-

1. Det var i 1553 lykkedes det engelske »Company of Merchant Adventurers« at sende et skib til St. Nicolaus klostret ved Dvinas munding. Englænderne blev venligt modtaget af tsaren, der ønskede at udnytte denne nye handelsvej. I foråret 1557 befandt der sig en russisk delegation i London. Hassø p. 556–57. Willan p. 22–46.
2. Man mente i Danmark i 15. og 16. årh., at salget af Estland i 1346 kun havde været en pantsættelse, der ikke havde anfægtet den danske konges højhedsrettigheder. Ved lejligheder, hvor det passede i dansk politik, hævdedes dette over for Livland, sidst i 1554. Møllerup p. 2–48.
3. Danske Magazin 4, V p. 103–115. Propositioner og svar nr. 3 og 7–8. Kongens propositioner er dateret 27. april, rigsrådets svar 15. maj 1557.
4. Freden i Pozwol 5. sept. 1557. Ordensstaten indgik et forbund med Polen-Litauen, i modstrid med de livlandsk-russiske aftaler af 1554. Arnell p. 18. Vernadsky p. 227–230.

ledes synes at være faldet bort. Der var imidlertid sammenhæng mellem rigsrådets ønske om en forsigtig politik over for de engelske købmænds direkte handel på Rusland og dets opfordring til en aktiv politik i det livlandske spørgsmål. Rigsrådet må allerede på dette tidspunkt have indset, at Danmark intet kunne opnå i Livland uden Ruslands billigelse. Fra slutningen af 1540'erne havde nemlig den russiske tsar, Ivan IV Vasiljovits, ført en politik, hvis mål var dels at skaffe Rusland stilling som en stormagt i Europa, dels at sikre at Rusland selv fik udbytte af de livlandske byers handel med russiske varer. Denne politik ville, hvis den lykkedes, medføre den tyske ridderordens fordrivelse fra Livland og Ordensstatens opløsning. Kun ved kraftige indrømmelser havde Livland i 1550'erne formået at udskyde opgøret med Rusland⁵. Ved at stoppe den ny sejlads på Hvidehavet ville Danmark ikke blot pådrage sig Englands, men også Ruslands fjendskab, hvorved enhver mulighed i Livland ville være forspildt. Iøvrigt havde man på dette tidspunkt endnu ikke skaffet sig fuld klarhed over, hvad det egentlig var, der foregik i disse fjerne egne⁶. Både Sverige og Polen havde søgt at bevæge kongen til at lukke strømmene ved Norge, da russerne ad dem kunne indkalde vesteuropæiske håndværkere og indføre krigsmateriel til stor skade for alle stater ved Østersøen⁷. For rigsrådet har det sikkert ikke været indlysende, at en styrkelse af Rusland og en dermed følgende svækkelse af Sverige og Polen ville medføre en fare for Danmark. Tilmed ville en spærring være et brud med den traditionelle danske politik over for Rusland. Allerede i 1493 var der blevet oprettet et forbund mellem Danmark og Rusland. Dette forbund, der tilsagde handelsfrihed og retsbeskyttelse til indbyggerne fra begge lande, var blevet fornyet i 1506 og 1517. Ved den sidste lejlighed havde storfyrsten givet de danske købmænd privilegier i Rusland⁸. Siden Ivan IV havde begyndt sin orientering mod vest, havde Østersøstaterne søgt at bremse Ruslands udvikling ved at isolere det⁹.

5. I 1550 sluttedes et års våbenstilstand mellem Rusland og Livland; i 1552 sluttedes en ny fred for 5 år. Samme år tog tsaren Livland med i sine titler. I 1554 pålagdes det Livland at betale tribut til Rusland og ikke indgå noget forbund med Polen-Litauen. Svensson p. 102–113. Vernadsky p. 227–230.

6. Først i januar 1557 beordredes lensmændene i Nordnorge til at undersøge sagen. I april samme år sendtes nogle folk til det sted, hvor handelen foregik. Hassø p. 560–61. Det engelske handelskompagni var iøvrigt i 1557 af den opfattelse, at kun varer, som kunne bære dyre fragter, kunne transporteres ad den nye vej. Attman p. 57.

7. Hassø p. 558–60.

8. Huitfeldt p. 1008, 1009–1111 og 1114. Hjärne p. 17–18.

9. Særlig den såkaldte Hans Schlitte-affære er kendt. Schlitte havde i 1548 i Tyskland hvervet 123 læger, officerer, arkitekter, ingeniører og andre eksperter, som skulle føres til Rusland. Han blev imidlertid på Livlands initiativ stoppet af kejser Karl V. Svensson p. 70–71. Waliszewski p. 242. Eckardt p. 158.

Kun Christian III havde støttet Ivan ved at tilbyde ham, at han kunne få danske teknikere i sin tjeneste ¹⁰.

I marts 1558 rykkede russiske tropper ind i Livland, og Christian III satte sig i forbindelse med russerne for at beskytte de danske interesser. Henvendelsens ordlyd er ikke kendt, da brevet ikke er indført i Tyske Kancellis »Ausländische Registrant«. Det lader sig imidlertid delvis rekonstruere ¹¹. Brevet er blevet udfærdiget i to eksemplarer, det ene til tsaren, det andet til den russiske feltherre i Livland. Tsarens eksemplar har været stilet til »Vor ven, broder og nabo«, som det var sædvane i brevveksling mellem Danmark og Rusland. Kongen har i sit brev forlangt, for det første at hans private besiddelser i Livland, godserne i Ny og Gammel Kolck, ikke blev rørt. For det andet gjordes opmærksom på, at Narva, Estonien, Harrien, Wirland og by og stift Reval tilhørte Danmark ¹² og altså burde skånes af russerne. For det tredje udtrykte kongen sin smerte over udgydelsen af kristent blod, og han henstillede til tsaren at vise Livland den billighed at modtage dets fredsforhandlere. De to eksemplarer af dette brev blev det pålagt kongens lensmand på Kolck, Christoph von Münchhausen, at besørge videre ¹³.

Russernes besvarelse af dette brev og deres behandling af overbringeren er illustrerende for den primitive form, som de brugte i deres forbindelser med andre stater. Den mand, som von Münchhausen i overensstemmelse med kongens ordrer sendte af sted, har selv skildret sine oplevelser hos russerne. Såsnart han var kommet ind på russisk-besat område, blev han og hans følge taget til fange af nogle russiske soldater, der straks ville til

10. Brev fra Christian III til Ivan, 3 maj 1552. Kongen tilbyder tillige at sende tsaren eksemplarer af Den augsburgske Konfession og Luthers katekismus. Huitfeldt p. 1545. Jens Møller: Kong Chr. III søger at indføre Bogtrykkerkunst i Rusland. Theol. Bibl. X, Kbhvn. 1816 p. 326–31 og Wipper p. 122. Danske ingeniør-officerer skal have foretaget den sprængning af Kazans mure i 1552, der muliggjorde Ivans erobring af Kazan, og som skaffede ham frie hænder til at vende sig mod vest. Eckardt p. 158. Waliszewski p. 223. Danmarks villighed på dette punkt er for så vidt i overensstemmelse med traktaten mellem Danmark og Rusland af 1517, hvor det hedder: »Det skal oc være fremmede oc Kjøbmænd, disligest huer oc alt Haandvercks Folck frijt for udi vore Lande, oc paa vore Strømme at kjøbslaa, oc bruge allehaande Hantering, efter deris Villie . . .«. Huitfeldt p. 1110. I sept. 1557 anså bymyndighederne i Dorpat en krig med Rusland for uundgåelig, da tsaren havde ladet sig forsyne med våben og krigsfornødenheder bl. a. fra Danmark. Bienemann I p. 35.

11. På grundlag af svar fra den russiske statholder i Dorpat (Schirren 30), kongens omtale af det i brev til Christoph von Münchhausen 5. juli 1558 (Schirren 12) og instruksen til gesandterne til Rusland fra 26. sept. 1558 (Schirren 50).

12. Området svarer omtrent til det, der senere kom til at udgøre republikken Estland. I det følgende vil det blive benævnt Estland.

13. Kongen til Münchhausen 5. juli 1558. Schirren 12.

at hugge hovederne af dem. Da de skreg, at de bragte breve fra kongen af Danmark, blev de under bevogtning ført til en officer, hvem de forklarede, hvad de ville. Officeren forlangte at få brevene at se, brød dem op og læste dem. Derefter befalede officeren, at sendebudet skulle føres til Moskva, men han protesterede, da han ikke kunne ride dag og nat, som soldaterne kunne. I stedet blev han ført til Dorpat og fik lejlighed til at aflevere det ene brev til den øverstkommanderende, fyrst Peter Ivanovits Sujskij. Sujskij ville ikke lade brevbringeren forlade slottet i Dorpat, under påskud af, at han ikke skulle tære på sine penge ved at ligge i byen. Han fik imidlertid ikke mad på slottet, men måtte på det dyreste lade det bringe op fra byen. Under sin fængsling blev han udspurgt, om kongen havde fred med sine naboer¹⁴, og om hvor mange soldater Danmark havde samlet. Endvidere spurgte man ham om, hvorfor kongen skrev sådanne onde breve, og hvorfor kongen turde kalde tsaren sin broder, hvad ikke engang den tyrkiske kejser, der dog stod over den danske konge, dristede sig til. Det blev gjort sendebudet klart, at han som overbringer af slette breve ville blive holdt tilbage i Dorpat og straffet¹⁵.

Tsarens eksemplar af kongens henstilling fik man aldrig svar på¹⁶. Der kom derimod i sommeren 1558 to andre breve fra Rusland. Det ene var fra den russiske kommandant i Wischegorod nær Livland, som bad om frit lejde for nogle russiske købmænd¹⁷. Det andet var fra fyrst Sujskij, der 13. august skrev til kongen. Han nævner tsaren ved alle hans titler, men kalder kun den danske konge »Christian til Danmark«. Som over for sendebudet bebrejder han kongen, at han vover at kalde tsaren sin broder, så meget mere, som han ikke tidligere har haft nogen forbindelse med tsaren¹⁸. Sujskij går overhovedet ikke ind på en drøftelse af de danske krav, men nægter at brevveksle yderligere med kongen, så længe denne ikke ændrer sin skrivemåde til tsaren¹⁹.

Det er klart, at dette brev ikke kun er en meningstilkendegivelse af en tilfældig officer i Dorpat. Sujskij var af Ruslands fornemste fyrsteslægts

14. Det var forudset, at sendebudet kunne blive udspurgt om dette, og Münchhausen fik besked om at pålægge ham at svare, at Danmark havde fred. Jvf. note 12.

15. Bienemann V p. 482–87. Beretningen er aflagt i Riga.

16. I instruksen til gesandterne til Rusland fra 26. sept. 1558 hedder det om kongens skrivelse til tsaren: »Wustenn aber nicht, ob Ir Key. Matt. die briefe zuhanden khomen wehren, oder nicht, . . .« Schirren 50.

17. Brevene er dateret 17. maj 1558. Refereret hos Scerbacev: Datskij Archiv p. 19 nr. 52.

18. »Vund thouornhe heffstu vuses herrn keine kentnusse gehabt, . . .«. Schirren 30.

19. Schirren 30.

øverstkommanderende over de russiske tropper og tsarens statholder i Livland²⁰. Det er for tsaren, han har talt²¹.

Brevet kunne med sin benægtelse af alle forbindelser mellem Danmark og Rusland forekomme at være en skarp afvisning af kongens ønsker. Der nævnes dog intet om, at tsaren var uvillig til at samarbejde med Danmark. Muligvis har han været irriteret over de livlandske henvisninger til kongen af Danmark²², men intet er kommet frem om dette i brevet. Ivan IV havde ved sin kroning i 1547 officielt antaget titel af tsar²³, og det var ham magtpåliggende som et tegn på Ruslands stilling som en stormagt at få denne titel anerkendt i Europa. Kongen har sandsynligvis i sit brev brugt storfyrst-titlen og som nævnt kaldt Ivan »broder«. Den russiske storfyrstes nye værdighed tillod ham imidlertid ikke længere at lade sig kalde broder af kongen af Danmark²⁴. Iøvrigt brugte Ivan et arrogant og fornærmende sprog i sin korrespondance med fremmede potentater, også over for dem han gerne ville forhandle med²⁵.

20. Waliszewski p. 176, 246–47, 418. Waliszewski transkriberer navnet Chouiski.
21. Det er ikke sandsynligt, at Sujskij har handlet på egen hånd. Sujskij var som flertallet af de russiske bojarer ikke nogen tilhænger af tsarens politik i Livland, og han var ifølge tsarens opfattelse langsom til at udføre de ordrer, han fik fra Moskva (Nørretranders p. 77), men Ivans styre var ikke sådan, at han tillod sine undergivne at føre selvstændig udenrigspolitik. Han brugte iøvrigt at lade sine breve til fremmede fyrster udgå fra sine underfyrster for at markere sin egen ophøjethed. Fleischhacker p. 94–95. Hjärne p. 22–23.
22. Den foretagsomme lensmand på Kolck, Christoph von Münchhausen, havde i juli 1558 på kongen af Danmarks vegne taget Reval i sin beskyttelse og opfordret andre byer og fæstninger til at give sig ind under Danmark. Schirren 22 og 23. Bienemann II p. 134, 141, 172. Münchhausen advarede mod at krænke kongen af Danmark da denne så sammen med alle tyske fyrster, kurfyrster herrer og det hele kristelige ridderskab med højeste kraft og magt til lands og til vands ville bekriige tsaren. Bienemann V p. 473, 475. Tilsyneladende skete dette på hans eget initiativ. Kongen fralagde sig i et brev til kurfyrst August ansvaret for Münchhausens handlinger. Ausländische Registrant. Chr. III til kurfyrst August af Sachsen 23. nov. 1558.
23. Waliszewski p. 169–173. Titlen havde været i brug allerede under Ivan III, men først efter Kazans erobring i 1552 blev den hævdet over for udlandet. Wipper p. 70.
24. Ivan accepterede kun »broder« fra den tyrkiske sultan, den tyske kejser, khanen af Krim og den polske konge. Wipper p. 168, 175. I april 1559 måtte det danske gesandtskab i Moskva undskylde og forklare kongens brug af forkert tiltale af tsaren. Schirren 111 p. 92. Tsaren ville ikke nægte at hans forgængere havde kaldt kongerne Hans og Christian II for broder, men siden da havde tsaren udvidet sin magt ved at erobre Kazan, mens Danmark havde mistet Sverige. Hjärne p. 34.
25. Den engelske dronning hånedes han, fordi hun ikke havde fuld suveræn magt. Wipper p. 172. Den svenske konge nægtede han endnu i 1560 at give folkeretslig anerkendelse, og han skrev til ham, at Gustav Vasa havde været en kræmmer, og at han var kommet ind i Sverige drivende med en flok kvæg. Fleischhacker p. 94–95.

Hos kongen, der lå syg i Voergaard i Vendsyssel²⁶, befandt sig i september 1558 udsendinge fra Livland, der forhandlede om betingelserne for en dansk støtte i Livland. Det var de livlandske udsendinges mening, at forhandlingerne ville føre til et heldigt resultat, men ved en pludselig vending af den danske politik i september kuldkastedes alt, hvad der var nået²⁷. Der kan næppe være tvivl om, at det var ankomsten af Sujskis brev, der fik kongen og hans rådgivere til at skifte mening. Det russiske brev må have forekommet dem at kuldkaste alle forestillinger om, at Danmark takket være sit traditionelt gode forhold til Rusland ville have særlige chancer for at gøre sig gældende i Livland. Man har besluttet først at søge undersøgt, hvor stor den russiske krigsmagt var, og hvordan den russiske holdning ville blive²⁸.

Mens rigsrådet i maj 1557 klart havde tilkendegivet, at det ønskede en dansk indgriben i Livland, viste det sig nu, at der var divergerende opfattelser blandt kongens rådgivere. Kansleren Johan Friis var for et dansk initiativ, lederen af det Tyske Kancelli, Andreas von Barby, var imod. For dem begge har det været spørgsmålet om Ruslands stillingtagen, der var det afgørende. Allerede i august 1558 skrev von Barby til statholderen på Københavns slot, Mogens Gyldenstjerne: »Es haben die Liffländer und Lübeck angesuchen der Russen kriegshendel halber, derwegen nicht vil fruchtpar fürwendung zu thun«²⁹. Til den samme skrev Johan Friis i maj 1559: »Som thu schriffuer om thend liiflendtzt hendel, tha hauer thu vel hørd, huorleids nu tilgaar, at Ryssen byder the lifflander anstand; Gud forlade the men, ther raadde fraa uti Aalborg, ath vor salig herre icke ther anamide thet hans k. Mt. war bodhet; thet haffde nu verit klart verck«³⁰.

Hvor fuldstændigt den barbyske opfattelse har sejret, fremgår af et brev fra Christian III til kurfyrst August af Sachsen fra 14. september 1558. Kongen redegør for den russiske krigsmagts styrke i Livland, nævner de livlandske anmodninger om hjælp og slutter: »und ist hochbedencklich henndel ofzuleden«³¹.

26. Colding p. 290.

27. Møllerup p. 67–68. Udsendingene kom til København midt i august og beordredes af kongen sendt til Jylland. I anledning af anmodningen om hjælp beordrede kongen tre spioner sendt til Livland for at udforske forholdet mellem russere og livlænderne, hvormeget russerne havde indtaget af Livland, hvor stærke livlænderne var mod dem, og om Livland havde andre muligheder for hjælp. Kgl. Missive til Mogens Gyldenstjerne. Marquard I p. 464.

28. At dette har været den egentlige hensigt med gesandtskabet fremgår tydeligt af den instruktion, gesandtskabet fik med.

29. Marquard I p. 450. Andreas von Barby til Mogens Gyldenstjerne 5. aug. 1558.

30. Marquard I p. 562–563. Johan Friis til M. G. 17. marts 1559.

31. Chr. III til kurfyrst August af Sachsen 14. sept. 1558. Ausländische Registrant.

De livlandske udsendinge fik intet tilsagn om en aktiv dansk støtte; de måtte rejse hjem med et løfte om en pengesum og et dansk forsøg på en mægling over for Rusland, for hvilket Danmark betingede sig Estland³². Antagelig har den bestandige frygt for Sverige og de »lothringske praktiker« virket med til, at Barby og kongen ikke turde engagere sig på en ny front.

Det spørgsmål rejser sig derimod, hvad det er, der kan have bevæget rigsrådet og Johan Friis, der så kraftigt modsatte sig kongens deltagelse i Ditmarskerkrigen³³, til at ønske Danmark draget ind i de spegede forhold i Østeuropa. Det har næppe været Johan Friis' bundethed af fortidens traditioner, der har gjort sig gældende³⁴. Snarere har han indset, at opretholdelsen af Danmarks stilling som den stærkeste magt i Østersøen var betinget af, at de bestående forhold i Balticum ikke ændredes til skade for Danmark. Man havde ingen interesse i ændringer og fulgte helst en konservativ politik. Kunne Ordensstaten imidlertid ikke opretholdes i Livland, måtte Danmark have hånd i hanke med udviklingen og hindre, at en anden magt styrkede sin stilling ved at lægge Livland ind under sig. Det har naturligvis i første række været Sverige, man har tænkt på³⁵. Selv om Johan Friis og rigsrådet ikke ønskede den krig med Sverige, som kom i 1563, så er der næppe tvivl om, at de gerne har set Sverige hæmmet i sin bevægelsesfrihed af en dansk besættelse af Livland. Rigsråderne har næppe heller været blinde for de fordele, der kunne flyde af, at Danmark satte sig i besiddelse af de havne, som Ruslandshandelen foregik fra. Med herredømmet over Øresund og over de kilder, som al velstand flød fra, som hanseaterne kaldte de livlandske havne³⁶, ville Danmark kunne dominere handelen i Østersøen.

32. Mollerup p. 70. Overenskomsten er sluttet 16. sept. 1558. Schirren 44. Det kunne synes, som om Danmark havde sikret sig Estland på meget billige betingelser. Uden danske soldater til at beskytte det mod russerne, var gevinsten imidlertid intet værd, medmindre det under den lovede mægling skulle lykkes at få en ordning med tsaren.

33. Jvf. f. eks. Johan Friis' udtalelse om at kongen satte Danmark og Norge på spil for at vinde en niende part af Ditmarsken. Brev til Mogens Gyldenstjerne 10. maj 1559. Marquard I p. 606–607.

34. Som hævdet af Colding p. 287.

35. Gustav Vasa var fuldt ud klar over Livlands betydning. I et brev til sønnen Erik (XIV) fra december 1558 udmaledede han, hvorledes situationen ville være for Sverige, hvis Danmark også blev dets nabo mod øst. Han spurgte, om ikke Erik ville give ham ret i, at det var bedre at snuppe benet fra hunden end at blive bidt af den, dvs. komme Danmark i forkøbet og tage Livland. Droysen p. 372.

36. Attman p. 3. For rigsrådets beslutning i maj 1557 på herredagen har det praktiske forhold været af betydning, at man havde de penge, som en indgriben i Livland ville koste. Astrid Friis: Rigsrådet og Statsfinanserne. Historisk Tidsskrift 10 VI 1942 p. 114.

II

Skønt Danmark havde afslået at støtte Ordensstaten aktivt, havde man ikke afskåret sig fra enhver indblanding i de livlandske forhold. Efter at de livlandske udsendinge var rejst hjem, bemyndigedes Christoph von Münchhausen på Kolck til at forhandle med sin broder, der var biskop over Øsel stift, om at overdrage bispedømmet til Christian III's næstældste søn, Magnus¹. Samtidig udfærdigedes følgeskrivelser og instruktioner for det gesandtskab, der iflg. løftet til Ordensstaten skulle mægle med Rusland. Den 26. september underskrev kongen disse papirer på Dronningborg ved Randers.

Det drejede sig om et brev til den livlandske ordensmester og et til tsaren samt om særskilte instruktioner for forhandlingerne med hver af disse to fyrster. Kongen anmodede i brevet til ordensmesteren denne om at være gesandterne behjælpelige med rejsen til Rusland². Gesandterne bemyndigedes til at byde ordensmesteren indtil 50.000 daler for Estland. De skulle holde fast ved, at Danmark havde højhedsret over Estland og skulle søge at få ordensmesteren til skriftligt at indrømme dette, så man havde noget at forelægge tsaren til støtte for de danske krav³.

Brevet til tsaren er denne gang stilet til »dem Keysern unnd grossfursten aller Reussen, unserm besondern geliebten Herrn freundt und Nachbarn«. Det tidligere brev om Danmarks krav på Estland refereres. Der angives som grund til, at kongen overhovedet henvender sig til tsaren, at Danmark ikke har givet Rusland nogen grund til at skade sig, men at der tværtimod altid har bestået det bedste forhold mellem de to lande. Kongen må derfor tro, at de russiske angreb skyldes, at tsarens feltherre ikke har været klar over Estlands rette tilhørsforhold. Der sendes nogle danske gesandter til tsaren for at forhandle om sagen, og kongen anmoder om, at der må gives Estland våbenstilstand så længe, som disse forhandlinger står på. Det fremgår klar af brevet, at med dette var det væsentligste sagt. Næsten som i forbigående nævnes det, som officielt skulle være det egentlige formål med henvendelsen. Kongen beder tsaren om (unns zu freuntlichen ehren) at give også Ordensstaten våbenstilstand⁴.

Instruktionen til gesandtskabet om dets forhandlinger med russerne

1. Møllerup p. 74.

2. Schirren 48.

3. Schirren 49.

4. Schirren 51. Over for udlandet blev det fremstillet, som om det eneste formål med missionen var at hjælpe Ordensstaten på opfordring af den tysk-romerske kejser. Christian III til kurfyrst August af Sachsen, Ausländische Registrant 25. okt. og 23. nov. 1558.

er et mærkværdigt dokument. Den er lang og skrevet i et omstændeligt sprog, der bestandigt gentager sig selv. Redigeringen er dårlig, tilsyneladende uden sammenhæng springes der fra punkt til punkt⁵. Det anvises udførligt gesandterne, hvorledes de skal henvende sig til tsaren; af og til glider instruktionens forfatter over i direkte tale til Ivan. Dette i forbindelse med den fuldstændige eftergivenhed, som pålægges gesandterne på alle punkter, gør det sandsynligt, at instruktionen er skrevet med henblik på, at russerne ville få den at se⁶. Skulle afsendelsen af gesandtskabet til Moskva overhovedet have et andet formål end at overrække instruktionen som et brev til tsaren, må gesandterne have haft en mundtlig instruks, der kunne anvise dem, hvor de skulle understrege kongens ønsker.

Den her foreliggende instruktion pålægger gesandterne, såsnart de var kommet til Livland, at sætte sig i forbindelse med ordensmesteren for at få hjælp til rejsen ind i Rusland. De skulle især søge at få nogle gode tolke, der tidligere havde været hos tsaren, og som kunne instruere dem i skik og brug ved det russiske hof. Gesandterne skulle forhandle med ordensmesteren om freden med Rusland, men skulle ikke lade sig rokke bort fra, hvad kongen havde pålagt dem⁷. Ville ordensmesteren personligt tale med gesandterne, skulle de begive sig til ham, men dog huske, at det var i Moskva, deres hovedopgave lå⁸.

Stod de russiske soldater endnu i Livland, skulle gesandterne henvende sig til deres øverstkommanderende og udvikle for ham, som i brevet til tsaren, at det næppe var tsarens hensigt at krænke kongen af Danmark⁹.

5. Sammenlignes denne instruktion med den senere for gesandtskabet til Rusland i 1562 (24. marts, TKUA, Rusland, A, II, 13), træder forskellen tydeligt frem. Hvor den første er vidtløftig og upræcis, er den anden kort og koncis. Skyldes denne forskel, at Barby i 1559 var død, taler det ikke til fordel for hans evner som leder af tyske kancelli.

6. Det har tilsyneladende ikke været ualmindeligt, at et gesandtskabs instruktion blev set af den fyrste, der skulle forhandles med. Kejser Ferdinand var således i 1561 i stand til at sende den livlandske ordensmester en kopi af en instruktion for et dansk gesandtskab til ham (Bieneman IV p. 220–225 359). Hertug Magnus svarede i oktober 1561 den svenske konge på en instruktionsskrivelse, kongen havde givet nogle svenske gesandter, der havde forhandlet med Magnus (Schirren 285). Formålet med denne fremgangsmåde må have været at opnå mere uformel kontakt. Over for Rusland har metoden haft særlige fordele, da man ikke har kunnet gå ud fra som givet, at russerne ville anerkende diplomaternes ukrænkelighed.

7. »Aber doch Inn allem unserm beuehell gemess«.

8. »doch sich nicht uf ziehen lassenn Das solchs zu verflug unnd verhinderung der gesandten Reyse unnd ausrichtung an den grosfursten den Russe zugelangen«.

9. Efter den første budbringers oplevelser hos den øverstkommanderende i Dorpat er det forståeligt, at det pålagdes gesandterne at sikre sig »gnugsam unnd unbefahrt gleidt unnd pass«.

Muligvis ville den øverstkommanderende indvende, at Estland tilhørte tsaren, og at det tilkom ham at træffe afgørelserne i denne sag. I så fald skulle der svares, at tsarens vilje sikkert ville ske ved, at der blev givet våbenstilstand, men man skulle iøvrigt ikke trænge på for ikke at skade forhandlingerne hos tsaren.

Ankomsten til Moskva skulle gesandterne søge audiens. Her skulle de passe meget nøje på at vise tsaren og de russiske herrer den største ærbødighed, nøjagtig som hvis de fik foretræde for den romerske kejser¹⁰. De skulle sige til tsaren, at kongens forfædre og han selv altid havde æret og ville ære den russiske tsar, ligesom enhver indbygger i Danmark og Norge gjorde det. Venskabet mellem Rusland og Danmark havde netop i de sidste år givet sig udslag i et øget handelssamkvem med besøg af mange russiske købmænd i København og andre steder i kongens lande. Dette så kongen på med glæde, og han ville stadig gerne give de russiske købmænd tilladelse til at handle i Danmark¹¹. Dette har været kongens stærkeste argument, og sandsynligvis det eneste, som har kunnet gøre indtryk på tsaren. Ved at fremhæve de handelsmæssige fordele Rusland kunne have af et godt forhold til Danmark, har man kunnet erindre om, at dette gode forhold ville være betinget af russisk forståelse af de danske krav i Livland. Såfremt tsaren ønskede de dansk-russiske traktater fornyet, skulle gesandterne sige, at kongen ikke fandt dette nødvendigt, da de havde evig gyldighed. Insisterede tsaren, ville kongen være villig til at give en bekræftelse, men kun på den gamle traktat.

Danmarks retmæssige krav på Estland skulle bevises ved hjælp af medbragte kopier af breve på landet. Muligvis ville tsaren forklare sit angreb på Estland med, at ordensmesteren, der iflg. den danske redegørelse var kongens lensmand, havde forbrudt sig mod ham. I så fald skulle der indvendes, at det ikke var sædvane blandt venligtsindede fyrster, at de straffede hinandens undersåtter¹². Kongen ville derimod gerne selv skaffe tsaren tilfredshed over for ordensmesteren.

Instruktionen opstiller tre muligheder for, hvad man kunne foreslå tsaren med hensyn til Estland. Han kunne for det første overlade landet til kongen i den udstrækning, denne krævede det. Instruktionens forfatter

10. I direkte modstrid med, hvad der var befalet først i instruktionen hedder det her, at gesandterne ikke skulle rette sig efter de livlandske tolke, da disse ikke viste ærbødighed nok over for tsaren, og at det var bedst, om de fik nogle tolke, der ikke havde været brugt af livlænderne i Rusland.

11. Denne ret var tilsikret russerne i traktaten mellem Danmark og Rusland af 1517. Huitfeldt 1109–1111.

12. Måske en hentydning til traktaten af 1517, hvor det hedder, at de af begge landes indbyggere, der forbryder sig, skal dømmes efter forhandlinger på begge sider. Huitfeldt p. 1110.

har næppe anset det for sandsynligt, at dette ville ske, idet han uden overgang går over til at opridse den anden mulighed. Den var en deling, således at tsaren beholdt af Estland, hvad han havde erobret, og overlod kongen resten. Der skulle oprettes en kommission på fire russere og fire danskere til at forhandle om den nøjagtige grænse, hvis tsaren gik ind på forslaget. Det er dette, man har villet opnå. Det nævnes i forbindelse med dette forslag, at de russiske købmænd skulle gives frihed til at handle også i de dele af Estland, som kom i kongens besiddelse. Man har villet opstille for Ivan, at selv om han overlod Danmark dele af Estland, ville han dog have nået sit formål, nemlig at skaffe den russiske handel fri adgang til Østersøen¹³. Da man imidlertid ikke havde andet at byde Ivan IV end fortsat fri handel i Danmark og ikke var villig til at sætte magt bag kravet, er det forståeligt, at man har indset muligheden af et tredje forløb. Det var, at tsaren ville beholde hele Estland selv. Skete det, skulle gesandterne erklære, at kongen på grund af sit venskab med tsaren ikke ville tage ham det ilde op. Med den indsats man ville gøre, var der heller ikke meget andet at stille op. Man må imidlertid tro, at gesandterne er blevet instrueret mundtligt om i dette tilfælde at henvise til den russiske handels fordele af tsarens venskab med kongen. Mæglingen mellem Ordensstaten og Rusland skulle iflg. instruktionen indskrænkes til en opfordring til tsaren om, som en vennetjeneste over for kongen og som en barmhjertighedsgerning over for livlænderne, at give en våbenstilstand. Det betones, at Danmark ikke havde nogen politisk interesse i dette¹⁴.

Til at lede gesandtskabet udvalgte rigsråd Claus Urne til Bæltebjerg. Han havde af sine forældre været bestemt til den gejstlige stand og havde studeret i Wittenberg og Paris. Efter reformationen trådte han over i den verdslige stand og fik flere lensposter. I 1549 blev han landsdommer i Skåne. Han havde nogen erfaring i diplomatiske forhandlinger, da han i 1537, 1547 og 1554 havde deltaget i grænsemøder og forhandlinger med svenskerne¹⁵. Foruden af Claus Urne skulle delegationen bestå af rigsråd Peder Bille til Svanholm, Wladislav Wobitzer, der kaldes lensmand til Trojborg og Hieronymus Thenner, der kaldes doktor¹⁶.

13. Svensson: Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall paa den Livländska Ordensstaten 1558. Lund 1951.

14. »Mitt bitt Ir Key. Matt woltten diese unser suchung nicht anderst auffnehmenn Dann das unnsere freundlich furderung aus christlichem bewegen verner Blutt vergiessenn zu verkhumenn«.

Hele instruktionen er trykt hos Schirren som nr. 50.

15. Dansk Biografisk Leksikon XXIV p. 540–541.

16. I instruktionsskrivelsens adresse. Schirren 50.

Peder Bille havde i 5 år opholdt sig i Tyskland hos Philip af Hessen. Efter sin hjemkomst i 1541 beklædte han en række vigtige administrative poster. Hans speciale synes at have været militære sager¹⁷. Wobitzer var fra Pommern og havde studeret i Wittenberg. I 1534 gik han i tjeneste hos Christian (III), der gjorde flittigt brug af ham som administrator og diplomat. I 1536 havde han forhandlet i Sachsen om økonomisk støtte til Danmark, i 1547 deltog han i mæglingen mellem greven af Oldenburg og biskoppen af Münster. I begyndelsen af 1550'erne deltog han i forhandlingerne i Mecklenburg og i 1553 i den delegation, der støttede hertug August af Sachsens krav på kurfyrsteværdigheden¹⁸. Også Thenner var tysker, født i Hessen. Han havde studeret jura i Marburg, senere i Orléans, hvor han tog den juridiske doktorgrad. I 1558 havde han fået ansættelse i Tyske Kancelli¹⁹. Delegationen må siges at være formålstjenligt sammensat, med to danske rigsråder, begge uddannet i udlandet, den ene med diplomatiske erfaringer, den anden militærkyndig, og to tyskere, hvoraf den ene var en trænet diplomat og den anden ekspert i juridiske spørgsmål.

Der gik lang tid, før gesandtskabet kom til Rusland. Dets medlemmer samledes i København, hvor de fra hvælvingen under slottet fik udtaget papirerne vedrørende livlandske og russiske sager²⁰. Det var meningen, at rejsen skulle ske med skib til Riga, men efterårsstormene forsinkede afrejsen, og da man nåede den 20. oktober, turde man ikke sejle af hensyn til vinterstormene. Det blev så besluttet, at skibet med delegationens fornødenheder skulle gå til Riga som planlagt, mens udsendingene selv rejste over land. Man regnede med, at rejsen til Riga ville tage tre uger.

Den 13. november var delegationen kommet til Danzig, hvorfra der sendtes et brev til kongen. Det var ikke gode nyheder, man havde at meddele. Kolek skulle være brændt af, og Reval blev angrebet af russerne, der også stadig sad i Dorpat²¹. Man havde truffet nogle livlandske gesandter, der kom fra hertug Albrecht af Mecklenburg. De mente, at den

17. Dansk Biografisk Leksikon III p. 49–50.

18. Dansk Biografisk Leksikon XXVI p. 197–198.

19. Dansk Biografisk Leksikon XXIII p. 478–480.

20. Marquard I p. 495. Kgl. Missive til Mogens Gyldenstjerne 10. okt. 1558.

21. Brev fra Claus Urne etc. 20. okt. 1558 til kongen. TRUA, Rusland, B, 37. Kongen havde iøvrigt forudset, at det ville blive for sent på året til en rejse til søs. Der medgaves delegationen 4000 daler. Kgl. missive til Jochum Beck 25 sep. 1558. Kancelliets Brevbøger.

22. Efterretninger om krigsbegivenhederne i Livland havde kongen allerede fået, da de spioner, som var sendt dertil (I note 27), i slutningen af oktober kom hjem. Christoffer Huitfeldt til Mogens Gyldenstjerne 29. og 30. okt. 1558 Marquard I p. 500–501.

tyske kejser nu ville tage del i forsvaret af Livland, da han havde erfaret, at det søgte om hjælp hos andre fyrster; kejseren ønskede nemlig ikke at se Livland glide bort fra det tyske rige. Det er forståeligt, at dette rygte opskræmte gesandterne. Talte det sandt, måtte alle forhåbninger bortfalde, om at der kunne drages en gevinst ud af det livlandske fallitbo²³.

Gesandterne skriver videre, at det ikke var lykkedes dem at engagere en tolk, men at de havde fået fat på en købmand, der kunne russisk. Ham havde de fået til at oversætte de to russiske breve. Der blev vedlagt en kopi af oversættelsen, så kongen kunne se, hvad de indeholdt²⁴. Der ligger ikke længere nogen kopi ved brevet, og det er ikke lykkedes at finde ud af, hvad det er for russiske breve, der er tale om. Der findes, såvidt det har kunnet konstateres, ikke andre russiske breve fra dette år i Rigsarkivet, ej heller nævnes andre i forhandlingerne med russerne. En publicering af russiske akter i Rigsarkivet har ikke disse med²⁵. Man kan formode, at det kan dreje sig om en skrivelse fra tsaren til gesandtskabet. Sujskijs brev er det ikke, for det var vedhæftet en af Sujskij selv besejlet oversættelse til tysk. Desværre må problemet stå åbent.

Den 5. december nåede gesandtskabet frem til Riga. Ordensmesteren Wilhelm von Fürstenberg, der var hårdt trængt af russerne og modstander af Ordensstatens tilknytning til Polen, indledte nye forhandlinger med det om dansk støtte. Da gesandterne var instruerede om ikke at binde Danmark, stillede de så store krav, at det kunne forventes, at ordensmesteren ikke ville acceptere dem. Alligevel blev der opsat en aftale, som gjordes betinget af kongens ratifikation. Tillige aftaltes det, at de danske gesandter skulle have bemyndigelse til på Ordensstatens vegne at slutte en kortvarig

23. Over for den tyske kejser tog Danmark kraftig afstand fra tsaren. Man indrømmede, at Danmark tidligere havde haft forbindelse med Rusland, men det var foranlediget af, at Norge grænsede op til Rusland. Danmarks intervention i Livland skyldtes udelukkende et kristent ønske om at komme Ordensstaten til hjælp. Bienemann IV p. 220–225.

24. Afsnittet ang. dette lyder: »Wir haben in unser ankunft alhier fleis gehabt, Eu. Ko. Maitt. gnedigsten beuhelich nach einen dolmetschen welcher erfahrenn und zu den hendeln zugebrauchen zuerlangen, habe aber keine bekommen mugen, wiewoll wir gleichwoll einen kaufgesellenn so der reussischen sprach kundig angetroffen, derselbig die beiden reussische briue auf vorgehendt eidtliche gelubdte, solches aller im geheim zuhalten, ins deutsche gebracht, und haben Eu. Ko. Maitt, derenselbigen inhalt und meinung aus ingeschlossenen Copien die wir hiemit Eu. Ko. Maitt. untherthenigst zu schickenn, gnedigst zuersehenn, und scheint aber der brieff mit dem guldenem sigell den hanllungenne nicht fast dienlich zu sei«.

Brevet findes i TKUA, Rusland B 37.

25. Scerbacev: Datskij Archiv.

våbenstilstand med Rusland²⁶. Samtidig med at disse forhandlinger førtes, søgte gesandterne forbindelse med tsaren. Kongens brev sendtes ham sammen med en anmodning fra gesandterne om frit lejde til rejsen ind i Rusland og om våbenstilstand for Ordensstaten²⁷. Tsaren svarede gesandterne, at han gerne gav dem det ønskede lejde, og at de hurtigst muligt skulle komme til ham i Moskva. Han var imidlertid ude af stand til at give Ordensstaten våbenstilstand, da hans soldater allerede stod i Livland. Iøvrigt var det livlænderne, der havde begyndt krigen²⁸. I et brev til kongen udtrykte gesandterne deres tilfredshed med den over for dem venlige tone i tsarens brev. De mente desuden, at tsaren ville vise sig at være forhandlingsvillig, da han skulle have vanskeligheder med tatarerne²⁹. De medbragte penge var sluppet op, og man havde måttet låne 1500 daler af nogle borgere i Reval, men de var også næsten brugt. Man bad derfor kongen om hurtigst muligt at sende flere penge³⁰. Først den 21. februar forlod gesandtskabet Reval³¹.

Den 19. marts kom gesandtskabet til Moskva, hvor det fik at vide, at tsaren holdt et bud fra Danmark indespærret. Da budet var blevet frigivet, kunne han overrække gesandtskabet to skrivelser fra Frederik II. Den ene meddelte om Christian III's død, den anden var en fornyet fuld-

26. Mollerup p. 86–90, gesandternes beretning til kongen 10. jan. 1559. Schirren 91.
27. Gesandternes skrivelse til tsaren 23. dec. 1558. Schirren 78, og beretningen til kongen, jvf. note 26. En lignende skrivelse sendtes til den nye kommandant i Dorpat, fyrst Dmitri Obolenski. Dette fremgår af Obolenskis svarskrivelse til gesandterne, 28. jan. 1559. (Schirren 98). Obolenski anbefalede gesandterne at opfordre livlænderne til at sende et gesandtskab til tsaren. Selv havde han ikke myndighed til at indgå aftaler af den art. Obolenski har tilsyneladende været stærkt interesseret i at få sluttet krigen, da han også har opfordret ordensmesteren direkte til at bede tsaren om fred. Som nævnt (I note 21) var de russiske stormænd imod tsarens ekspansion i Livland. Også til kommandanten i Narva skal gesandtskabet have skrevet. Mollerup p. 91.
28. Tsarens brev til gesandterne, jan. 1559. Gesandterne angiver dette svare sene ankomst som grunden til deres lange ophold i Reval. Det kom dem først i hænde den 26. jan. Gesandtskabet til kongen 11. feb. 1559. Schirren 98.
29. Gesandterne til kongen 11. feb. 1559. Schirren 98. Mens tsaren i 1558 havde foretaget et mislykket angreb på tatarerne ved Dniepr (Vernadsky p. 228) synes der ikke i jan.-feb. 1559 at være noget, der kan bekræfte rigtigheden af dette rygte.
30. Gesandtskabet til kongen. Schirren 100. Brevet er dateret Reval 19. feb. 1559, og det siges, at rejsen ind i Rusland påbegyndes om to dage. Gesandtskabet rejste over Ivangorod, ved Narva. Efter hvad det senere hævdedes af byrådet i Reval, blev det holdt tilbage der af en russisk officer. (Bienemann III p. 135 og 186). Der foreligger intet fra gesandternes side om dette.
31. Jvf. forrige note. I brevet til kongen 9. feb. 1559 erklærede gesandtskabet at ville forlade Reval den 11., men det blev altså forsinket. TKUA, Rusland B, 37.

magt til at overrække tsaren³². Dens indhold kan imidlertid ikke have overrasket tsaren, da gesandtskabet den 28. marts kom i audiens og gav ham den. Budet havde nemlig været frataget brevene under sin fængsling og havde fået dem igen med seglene brudt³³. En englænder, der i 1558 besøgte tsaren, har skildret sin modtagelse ved hoffet³⁴. Hvis de danske gesandter har fået samme modtagelse, er de blevet inviteret til at spise hos tsaren i en stor sal, hvor der sad mere end 300 mennesker. Ligesom englænderen er de antagelig blevet placeret ved et bord lige over for tsaren og har fået bragt deres mad fra tsarens eget bord. Efter middagen har alle med undtagelse af tsaren og hans nærmeste medarbejdere trukket sig tilbage, og gesandterne har fået lejlighed til at aflevere deres medbragte tale³⁵. Dens indhold var ganske som indholdet af instruktionskrivelsen, med omtale af den russiske handel i Danmark, krav på Estland og bøn om våbenstilstand for Ordensstaten. Talen blev besvaret af en af de russiske herrer med nogle venlige almindeligheder³⁶. Gesandterne overrakte tsaren en gave, et sejerværk af guld. Ivan tog venligt imod det, men tre dage senere lod han det bringe tilbage med besked om, at han ikke ville have det, da han troede på Gud og intet havde at skaffe med planeter og tegn³⁷.

I dagene fra den 5. til den 8. april forhandlede der mellem de danske udsendinge og russerne. Fra russisk side førtes forhandlingerne af Alexis Adachev og Ivan Mikailovits Viskovatij³⁸. Adachev var en mand af en ikke adelig familie, der var blevet nært knyttet til Ivan efter i en kritisk situation i 1547 at være forblevet ham tro. I 1559 var han steget til at være tsarens mest betroede minister, dels på grund af sin dygtighed, dels fordi han repræsenterede tsarens opposition mod de gamle dominerende fyrsteslægter. Allerede i 1560 faldt Adachev i unåde, fordi han ønskede

32. Begge skrivelser er udstedt den 10. jan. 1559 i Kolding. De indeholder intet andet end en kort meddelelse om kongens død og fuldmagt i Frederiks II's navn som »erwelter Koning« til at føre forhandlingerne med tsaren i overensstemmelse med den medgivne instruktion. TKUA, Rusland C 91.

33. Gesandternes brev til kongen 19. maj 1559. Schirren 126.

34. Morgan p. 34.

35. Talen må være udarbejdet i Danmark, for den nævner Christian III som endnu levende.

36. Notat af gesandterne nederst på talen. Schirren 104.

37. Heldigvis for gesandtskabets økonomi ville den guldsmed i Reval, hos hvem uret var købt, tage dem igen. Gesandternes brev til kongen jvf. note 33.

38. Dette fremgår af tsarens svar til gesandterne, Schirren 109. Der deltog en tredje russer, som det ikke er lykkedes at identificere. Han kaldes »Kasarinén Dobroffskenn«. Tilsyneladende har han intet sagt. De samme to brugtes åbenbart til at føre forhandlinger med fremmede delegationer, idet de i 1557 førte forhandlingerne med en livlandsk delegation, Svensson p. 131.

den russiske politik i Livland afviklet og kræfterne koncentreret om kampen mod tatarerne på Krim³⁹. Hans indstilling til den danske henvendelse om et samarbejde i Livland kan altså næppe have været positiv. Viskovatij var kommet i tsarens tjeneste ved samme lejlighed som Adachev. Efter at have haft en underordnet post i administrationen var han avanceret, så han i 1559 var leder af det kancelli, der stod for de udenrigske anliggender⁴⁰. Han var i modsætning til Adachev tilhænger af Livlandspolitikken og velsagtens derfor også venligere mod gesandterne.

På forhandlingernes første dag modtog gesandterne et skriftligt svar på den tale, de havde holdt over for tsaren. Det var formuleret som en kraftig afvisning af de danske ønsker, men var måske mere ment som et fordelagtigt udgangspunkt for en drøftelse end som et definitivt svar. Der begyndtes med kongens omtale af det gamle venskab mellem Danmark og Rusland og de handelsmæssige fordele, begge landes købmænd havde af den frie adgang til begge lande. Dette fremstillede i den russiske version, som om den danske konge ydmygt havde ansøgt om tsarens venskab og beskyttelse. Tsaren havde siden gesandternes tale undersøgt de gamle breve mellem hans og kongens forfædre og havde konstateret, at der havde været venskab imellem dem. Følgelig ville han ikke afvise kongens anmodning. Heller ikke ville han forbyde danske købmænd at komme til Rusland eller russiske at rejse til Danmark. Efter at dette punkt således var spændt fra de øvrige, omtales kongens krav om Estland. Det afvistes pure. Livland var for 600 år siden blevet erobret af tsarens forfædre og havde siden da været en del af det russiske rige. Tsaren vidste godt, at livlænderne for mange år siden havde haft noget maskepi for med de danske konger, og andre havde indladt sig med den romerske kejser, men de pågældende var blevet hårdt straffet, og siden havde Livland været tsaren skatskyldig. De russiske forhandlere skulle forevise de danske gesandter de breve, der beviste rigtigheden af dette⁴¹. Tsaren kunne altså kun henvise den danske konge til at slå sig tilfreds med sine egne lande og lade være med at søge at komme i besiddelse af tsarens, sådan som kongens egne forfædre havde skrevet under på at ville det. Også ønsket om en våbenstilstand for Ordensstaten blev afslået. Der gaves en i denne forbin-

39. Waliszewski p. 179–181, 303–309.

40. Waliszewski p. 305, 339, 345, 371. Vernadsky p. 274–275. Svensson p. 134. En med Viskovatij samtidig livlænder, som ellers ikke var russervenlig, har skildret Viskovatij således: »Ivan Nikhailovich Viskovati er en meget fremragende mand, hvis lige man ellers ikke fandt på den tid i Moskva. Hans viden og forstand, som en moskovit, der aldrig havde fået nogen undervisning, forundrede højligt de fremmede ambassadører«. Wipper p. 169.

41. Det har antagelig drejet sig om papirer fra forhandlingerne i begyndelsen af 1550'erne jvf. I note 5.

delse interesseløs redegørelse for den russiske opfattelse af de livlandske spørgsmål. Bemærkelsesværdigt er det kun, at russerne fandt det nødvendigt at give den ⁴².

Efter at dette svar var blevet læst op for gesandterne, blev det udlagt og kommenteret for dem af de russiske forhandlere ⁴³. De bebrejdede udsendingene, at deres konge benyttede en tid, hvor tsaren var optaget af at straffe de ulydige livlændere, til at fremføre »solchen lose rede« om Estland. De foreviste nogle breve fra kongerne Hans og Christian og bad gesandterne selv se efter, om Livland figurerede i titlerne. Den danske konge kunne godt opgive enhver tanke om, at tsaren ville afstå så meget som en hårsbredde jord. Gesandterne svarede, at den danske henvendelse var venligt ment, og de håbede, at den også blev venligt opfattet. I øvrigt bad de om at måtte udarbejde et skriftligt svar, hvilket russerne gik med til; forhandlingerne blev udsat en dag.

Fremstillingen af begivenhederne den 7. og 8. april er skrevet af de danske gesandter, og russernes opfattelse af dem ser man således kun fra deres modparts side. De danske gesandter har imidlertid ikke fremhævet sig selv på russernes bekostning. Man får umiddelbart det indtryk, at de russiske forhandlere har været danskerne langt overlegne. Da de danske gesandter kom igen med deres svar, fremførte de således ikke nye argumenter, men bad kun russerne læse nogle medbragte dokumenter, der skulle bevise rigtigheden af kravene på Estland ⁴⁴. Russerne nægtede imidlertid så meget som blot at se dem og til sidst, da danskerne blev ved, afviste de dem med hånende ord. Dermed var de danske gesandters muligheder udtømt, og initiativet gik over til russerne. Denne manglende forhandlingsevne hos gesandterne behøver ikke at betyde, at de ikke havde de nødvendige kvalifikationer, men skyldes snarere, at de ikke havde mandat til at inddrage sig i drøftelser med russerne om de projekter, som blev forelagt dem.

Adachev indledte med at meddele, at tsaren havde besluttet, til ære for den danske konge, at give ordensmesteren fred. Betingelsen var blot, at ordensmesteren kom til Moskva og i gesandternes nærværelse kastede sig for tsarens fødder, overgav sine slotte til tsaren og betalte en skat, med andre ord, underkastede sig fuldstændigt. Til dette sagde gesandterne, at de dels ikke vidste, hvad ordensmesteren ville synes om det, dels ikke havde befaling til at blive så længe i Moskva. Adachev svarede, at netop den omstændighed, at de ikke havde befaling til at få ordnet sagen på

42. Schirren 109.

43. Gesandternes referat af forhandlingerne den 5. april 1559. Schirren 108.

44. Gesandternes skriftlige erklæring. Schirren 110.

denne måde, kunne skaffe dem fortjeneste hos kongen, hvis de nu viste personligt initiativ. Dette belyste han med et eksempel fra Ruslands historie. Hans ord om, at gesandterne først kunne få lov at rejse hjem, når ordensmesterens svar forelå i Moskva, må have bekommet disse ilde ⁴⁵. De bad imidlertid blot om, at deres skriftlige redegørelse måtte blive forelagt tsaren. Dette afviste russerne som nytteløst. Gesandterne spurgte, om der kunne blive givet livlænderne fire måneders våbenstilstand, mens de rejste til ordensmesteren og forelagde ham de russiske synspunkter, men det afslog kansleren Viskovatij leende.

Da de to danske ønsker således var afvist, gik Viskovatij over til at tale om venskabet mellem tsaren og kongen. Han fremstillede det, som om det var et selvstændigt spørgsmål uden forbindelse med de foregående. Viskovatij forklarede, at det var tsarens ønske, at der blev oprettet en traktat, der lige som de tidligere dansk-russiske traktater sikrede købmændenes uhindrede adgang til begge riger. Dette afviste danskerne i overensstemmelse med deres instruks med den begrundelse, at det var unødvendigt, da de gamle traktater stadig var gældende. Viskovatij var ikke tilfreds hermed. Han ønskede det udtrykkeligt nævnt i en ny traktat, at russerne også havde handelsfrihed i Norge og således adgang til at handle fra Vardø. Vardøhus var udgangspunkt for den norske handel med Nordrusland, og det kunne derfor være i Ruslands interesse at sikre sig adgangen dertil. Med den engelske handel på Hvidehavet havde Vardøhus fået fornyet aktualitet som den fæstning, hvorfra handelen kunne stoppes ⁴⁶. Havde russerne først fået fastslået, at russiske købmænd havde uhindret adgang til Vardø, ville det blive vanskeligt for Danmark at forhindre den engelsk-russiske handel i disse egne. Måske har russerne ligefrem forestillet sig muligheden af at skyde handelen mod vest til Vardø, som var nemmere at besejle end Archangelsk.

Kansleren forelagde gesandterne et udkast til en traktat. Det gik ud på, at den danske konge havde søgt om tsarens venskab og om fri adgang for danske købmænd til tsarens lande, og at tsaren havde bevilget dette, mod at kongen indrømmede russiske købmænd samme ret i sine lande. Blandt tsarens lande og byer nævntes Narva og Reval, og alene af den grund måtte forslaget være uantageligt for gesandterne. De svarede, at de ikke havde bemyndigelse til at underskrive en sådan traktat, men at de gerne ville forelægge udkastet for kongen, og at kongen utvivlsomt

45. Handlingsgangen i dette er meget lig den i 1578, hvor russerne også truede den danske gesandt Jacob Ulfeldt med at ville tilbageholde ham for at få ham til at gå længere, end hans beføjelser tillod ham. Jacob Ulfeldt lod sig tvinge, hvad man ikke gjorde i 1559. Dansk Biografisk Leksikon XXIV p. 479.

46. Hassø p. 561–563. I 1563 lod Danmark Vardøhus' befæstningsværk udbedre.

ville acceptere det. Dette blev taget meget unådigt op af Viskovatij, der ikke kunne se sammenhængen mellem kongens i brevet til tsaren udtrykte ønske om venskab og gesandternes afvisning af en traktat, der netop skulle sikre dette venskab. Man mærkede forskellen mellem Danmarks gamle arvekonger og de nye valgekonger, der holdt Christian II fanget. Adachev spurgte, hvad egentlig hensigten med gesandternes rejse havde været, siden de nu ikke ville have det, som de angav at komme for. Til dette kunne gesandterne svare, at de også var kommet for at rejse krav om Estland og om våbenstilstand, og dette havde russerne ikke villet forhandle om. De ville imidlertid foreslå, at der aftaltes tidspunkt og sted for et nyt dansk-russisk møde, hvor en traktat kunne drøftes. Kansleren afviste dette; skulle der opnås noget, så skulle det ske i Moskva. Det var bedst, gesandterne blev, til sagerne var gået i orden. Gesandterne søgte at tale med russerne om udveksling af fanger, men også dette afvistes, derom kunne forhandles, når de øvrige spørgsmål var afgjort. I denne trykkende stemning sluttede mødet. Der blev ikke berammet flere, og for gesandterne stod kun tilbage at søge om afsked hos tsaren. Russernes uforblommede trusler om at ville holde dem tilbage kan ikke have gjort dem fortrøstningsfulde, hvad dette angik ⁴⁷.

Den følgende dag, den 8. april, gjorde de danske udsendinge et sidste forsøg på at nå til et resultat. De fik arrangeret et møde mellem Peder Bille, Thenner og Viskovatij, der synes at have været venligere indstillet end Adachev. Ønsket om mødet blev begrundet med, at danskernes manglende færdighed i russisk måske havde bevirket, at de russiske herrer ikke helt havde forstået dem. Viskovatij tog venligt imod dem. Peder Bille og Thenner sagde nu rent ud, at spørgsmålet om oprettelsen af en traktat mellem Danmark og Rusland i og for sig ikke var af stor vigtighed for dem, men at de ikke havde villet gå med til det, fordi russerne ikke havde villet indrømme den danske konge hans ret i Estland. Viskovatij svarede med at holde et lille foredrag om Ruslands historie, hvordan det bestandigt var vokset, og hvordan storfyrsterne aldrig havde givet afkald på noget, som de engang havde erobret. Der ligger i hans ord en vis indrømmelse af det berettigede i de danske krav, men tillige en afvisning af dem med den stærkeres ret. Viskovatij turde ganske simpelt ikke komme til tsaren med de danske ønsker, sagde han.

Gesandterne bad om, at der i det mindste måtte blive givet våbenstilstand, så forhandlingerne ikke havde været helt uden resultat. Her viste Viskovatij sig pludselig mere villig til at høre på dem, end han havde været ved de tidligere samtaler. Hvis man nu satte, at tsaren gik

47. Gesandternes referat af forhandlingerne den 7. april 1559. Schirren 111.

ind på det, sagde han, hvem skulle så fremstille de ydmyge livlændere for ham, hvis de danske udsendinge tog hjem. Denne tekniske vanskelighed mente gesandterne dog kunne overvindes, hvis tsaren var indstillet på at vise den danske konge den venlighed at skåne livlænderne. Uden at det var kommet til en afgørelse, skiltes man, tilsyneladende i en venligere stemning end den foregående dag ⁴⁸.

Før gesandterne rejste blev de igen fremstillet for tsaren, hvor de fik oplæst en afsked. Den var holdt i en på baggrund af forhandlingerne meget venlig tone. Det blev pålagt gesandterne at gøre kongen klart, at tsaren gerne ville have et venligt forhold til ham og gerne så, at der kom et nyt gesandtskab til ham, så der kunne blive oprettet et venskabeligt forbund. Tsaren kunne dog ikke følge kongen i hans ønske om at få overladt Estland, men han ville gerne for kongens skyld benåde livlænderne og give dem 6 måneders våbenstilstand, hvor der kunne forhandles om en endelig fred ⁴⁹.

Trods antydninger af at noget sådant kunne ske, kom det alligevel som en overraskelse for gesandterne. De mente, at det var tsarens vanskeligheder i hans krig med khanen på Krim, der var skyld i, at der nu blev givet Ordensstaten 6 måneders våbenstilstand, skønt kravet først var blevet kategorisk afvist, og skønt der kun var blevet bedt om, at våbenstilstanden blev på 4 måneder ⁵⁰.

Der foreligger ikke noget om, at situationen på sydfronten var særlig kritisk for tsaren i de første måneder af 1559, så det er tvivlsomt, om gesandterne havde ret i deres vurdering. Der var sket det, at spørgsmålet var blevet gjort til et indenrigspolitisk stridspunkt. De russiske stormænd, bojarerne, kæmpede en forbitret kamp mod Ivan IV, der søgte at styrke sin magtstilling. Ved at erobre Livland ville Ivan ikke blot skaffe Rusland adgang til at udøve indflydelse i Europa og sikre det fri tilførsel af nødvendige varer, men han ville også styrke de russiske købmænd, der var hans forbundsfæller i kampen mod bojarerne. Dertil kom, at tsaren som Ruslands største køtmand selv ville øge sine egne indtjeningsmuligheder ved at kunne handle fra Livland ⁵¹. Af de ovennævnte årsager var bojarerne modstandere af krigen mod Ordensstaten; tillige havde de ingen gevinst af denne krig, mens krigen mod tatarerne gav dem store rigdomme i bytte og skaffede dem rådighed over tatarernes mægtige godser. I 1560 sikrede Ivan sig ved et kup den enevældige magt,

48. Gesandternes referat af forhandlingerne den 8. april 1559. Schirren 112.

49. Tsarens afsked til de danske gesandter. Schirren 114.

50. Gesandternes brev til kongen 19. maj 1559. Schirren 126.

51. Wipper p. 111. Se afsnit IV.

Adachev blev fængslet, og mange bojarer blev henrettet, men i 1559 var bojarerne endnu de stærkeste⁵². I 1564 skrev Ivan IV i sin korrespondance med den flygtede bojar, Andrej Kurbskij: »Hvorledes skulle jeg ikke erindre modsigelserne angående de tyske byer, både fra popen Silvestr⁵³ og Aleksej (Adachev) og Jer allesammen til hver en tid, om ikke at gå i krig, og hvorledes I, efter den danske konges listige anvisning tåbeligt gav livlænderne et helt år til at samle kræfter i?«⁵⁴. Med »Jer allesammen« mener Ivan utvivlsomt »det udvalgte råd«, der var domineret af de gamle fyrsteslægter. Dette råd må, mens der blev forhandlet med de danske gesandter, have drøftet anmodningerne og have besluttet, at ønsket om våbenstilstand for Ordensstaten var en velkommen anledning for tsaren til at få sluttet krigen i Livland uden prestige-tab. Denne opfattelse blev ikke delt af tsaren, som det fremgår af hans brev, han måtte imidlertid give efter. Den erklæring, som tsaren udstedte, om at han for den danske konges skyld ville indrømme en våbenstilstand på 6 måneder fra den 1. maj, er dateret den 1. april 1559⁵⁵. Det må antages at være en postdatering; man kan dårligt forestille sig, at erklæringen har ligget færdig fra før gesandterne var begyndt at forhandle med russerne.

Efter at de havde fået deres afsked af tsaren, forlod gesandterne Rusland så hurtigt, som det var dem muligt. Den 12. maj kom de til Reval⁵⁶, hvorfra de skrev til kongen for at aflægge rapport om de opnåede resultater. Det var ikke meget, der var nået. Det, som havde været det egentlige formål med rejsen, erhvervelsen af Estland, havde man ikke kunnet opnå. Paradoksalt nok havde man derimod fået det, som havde været det officielle mål, men som man ikke havde været synderligt interesseret

52. Svensson p. 55–57, 107–109, 149. Wipper p. 71–74. Waliszewski p. 231–248, jvf. Jørgen Steen Jensens redegørelse for Donnerts opfattelse i *Historisk Tidsskrift* 12, I p. 389.

53. Silvestr, munk, rådgiver for Ivan, fjernet samtidig med Adachev. Waliszewski p. 177, 302–304.

54. Nørretranders p. 77.

55. Schirren 113.

56. Gesandternes brev til kongen, 18. maj 1559. Schirren. I Reval fandt gesandterne et brev fra kongen ventende. Det er dateret 21. feb. 1559. Brevet pålægger gesandterne at udføre deres hverv i Rusland bedst muligt, kongen lagde særligt vægt på, at godset Kolck blev bevaret. Tillige sendte han 3000 daler, som efter forskellige vanskeligheder nåede gesandtskabet i Reval. Schirren 10, Kancelliets Brevbøger 20. feb. og 31. marts 1559. Kgl. missiver til Mogens Gyldenstjerne. Forinden gesandtskabet rejste hjem, rapporterede det til ordensmesteren. Der blev påny forhandlet om dansk støtte til Ordensstaten, men forhandlingerne blev resultatløse, da det polske parti fik gennemtruffet en henvendelse til Polen. Møllerup 95–100.

i, nemlig en våbenstilstand for Ordensstaten. Sammenholdes gesandternes optræden under forhandlingerne med deres skriftlige instruks, ses det, at de har fulgt den nøje. De har ikke bundet Danmark på nogen måde, har ikke lade sig lokke af de russiske tilbud, men har holdt fast ved det, som det var deres opgave at opnå. Gesandterne kunne ikke bebrejdes det dårlige udfald af deres udsendelse. Som nævnt kom russiske indenrigs-politiske problemer til at betyde noget for udfaldet, men den egentlige grund lå dog i instruktionen.

Det havde vist sig, at det ikke var tilstrækkeligt at true med en afbrydelse af handelsforbindelserne for at få russerne til at overlade Danmark besiddelsen af Estland. På grund af virkelige og indbildte farer havde man ikke turdet true med det eneste, som havde kunnet overbevise tsaren om nødvendigheden af et godt forhold til Danmark, nemlig en spærring af kongens strømme ved Øresund og Norge. Man havde heller ikke vovet at indgå et nyt forbund med Rusland i stedet for det gamle fra 1517, hvis mod Sverige rettede politiske bestemmelser forlængst havde mistet deres værd. Det sidste havde man antagelig villet afholde sig fra for ikke at blive blandet ind i Ruslands krige, men man får tillige det indtryk ved at læse gesandtskabets papirer og korrespondancen med andre europæiske stater, at den danske regering havde en udtalt dårlig samvittighed ved at søge forbindelse med de næsten som hedenske tyrker betragtede russere⁵⁷. Har dette været tilfældet, har det ikke virket fremmende for forståelsen mellem Danmark og Rusland. Først efter Frederik II's regerings tilrædelse begyndte man en mere realistisk politik over for Rusland, men da var det allerede for sent.

III

Allerede da Frederik II den 10. januar 1559 havde underskrevet de fornyede fuldmagter til gesandtskabet i Rusland, var det blevet klart, at den danske politik i Livland ikke ville blive opgivet, selvom Christian III var død. Lensmanden på Gotland blev beordret til at sende nye

57. Christian III's og Frederik II's korrespondance med kurfyrst August af Sachsen er meget oplysende om det indtryk, man i Danmark ønskede, at udlandet skulle få af den danske politik i Livland. Skønt denne korrespondance ellers er ret åbenhjertig, ville man ikke indrømme over for kurfyrsten, at formålet med gesandternes udsendelse i 1558-59 var at hævde de danske krav på Estland. Man angav, at det kun var for at skaffe Ordensstaten fred for de hærgende moskovitter (Ausländische Registrant. 8. juli 1558, 14. sep. 1558, 23. nov. 1558, 25. okt. 1558).

spioner til Rusland ¹, og kongen skrev til gesandtskabet, for at det kunne se, at det stadig skulle arbejde videre efter de givne retningslinier ². Da det blev klart i Danmark, at resultatet af missionen var blevet en russiske afvisning af de danske ønsker, blev der startet en modaktion. Ved et kongeligt missive blev det meddelt, at kongen af Polen og ordensmesteren af Livland lå i krig med den russiske tsar. De to førstnævnte ville følgelig ikke tillade, at der blev gjort russerne tilførsler. Det skulle derfor gennem borgmestre og råd i København og Malmø og tolderne i Helsingør befales, at de borgere, der drev sejlads på Rusland, skulle indstille denne handel. Dette blev begrundet med, at kongen ikke ville give Polen og Ordenstaten grund til klage og heller ikke ville have, at borgerne led skade ved, at deres skibe blev opbragt ³. Denne begrundelse er ikke antagelig. Hvis det i missivet anførte havde haft nogen betydning, skulle befalingen have været udstedt allerede i 1558, da krigen begyndte. Standsningen af tilførsler har været en konsekvens af de fejlslagne forhandlinger med russerne, absolut nødvendig, hvis man ønskede for fremtiden at blive taget alvorligt af russerne.

Endnu mens dette handelsforbud var i kraft, skrev kongen til tsaren, i juni 1560. Kongen takkede tsaren for våbenstilstanden, men gjorde det klart, at hans hovedformål med afsendelsen af et gesandtskab til tsaren havde været at underrette denne om kravet på Estland. Kongen skrev dog, at da forholdet var så godt, som det var, mellem ham og tsaren, tog han ikke i betænkning at bede om, at tsarens venlige følelser over for ham også måtte blive udstrakt til at gælde hans broder, der var blevet biskop over Øsel stift ⁴. Baggrunden for denne skrivelse var, at forhandlingerne mellem brødrene von Münchhausen havde ført til, at biskoppen havde solgt sit stift til Frederik II. Denne havde igen overladt det til sin broder, hertug Magnus, som hans arvepart ⁵. I september 1560 havde russerne angrebet Magnus' stift ⁶, hvilket antagelig er forklaringen på fremkomsten af kongens skrivelse på dette tidspunkt. Der nævnes intet i brevet om de afbrudte handelsforbindelser med Rusland.

I vinteren 1560–61 fulgte man med interesse udviklingen i krigen mellem Rusland og Ordenstaten. Gennem de udsendte spioner fik man at vide, at tatarerne fra Krim var trængt langt op i Rusland og havde brændt

1. Kancelliets Brevbøger. Kgl. missive til Christoffer Huitfeldt 21. jan. 1559.

2. Schirren 10, brevet er dateret 19. feb. 1559.

3. Kancelliets Brevbøger. Kgl. missive til København, Malmø og tolderne i Helsingør, 12. maj 1559.

4. Schirren 198.

5. Møllerup p. 105–108, 115.

6. Møllerup p. 135.

Moskva af 7. Tsarens hustru var død ved Moskvas brand⁸, og man så med bekymring, at der forhandlede med Sverige og Polen om et nyt ægteskab⁹. Hvadenten tsaren ægtede en polsk eller en svensk prinsesse, ville det føre til en alliance mellem Rusland og det pågældende land eller måske med både Sverige og Polen, og i alle tilfælde ville det betyde, at Danmark måtte opgive at gøre sig gældende i Livland. Således udmalede Frederik II perspektiverne i juli 1561 i et brev til kurfyrst August af Sachsen, og hans irritation kommer tydeligt frem, når han skriver: »Die henndel verwirren sich ler ortter, je lennger je mehr, unnd wirt dem Muscowitter damit wenig widerstand«. Nu havde den svenske konge også meldt sig i Livland, og kongen måtte med beklagelse meddele, at det var lykkedes svenskerne at indtage slottet i Reval, og intet tydede på, at de ville slå sig til tål hermed¹⁰. Reval havde været en af de byer, som Danmark gjorde krav på over for Rusland.

I maj 1561 var Danmark blevet direkte impliceret i de livlandske affærer, idet hertug Magnus ikke havde kunnet klare forsvaret af sit bispedømme alene. Han havde måttet indgå en overenskomst med sin broder, hvorved den reelle magt over bispedømmet overlodes til kongen¹¹. Frederik II lod udnævne en statholder over bispedømmet, der bestod af det meste af den Øsel og det overfor på fastlandet liggende område, Wieck. Denne statholders navn var Didrik Behr. Han var tysk livlænder og havde været den forrige biskops foged på fæstningen Arensburg. Han havde arbejdet ivrigt for, at bispedømmet skulle overdrages til Magnus¹². I forbindelse med sin udnævnelse til statholder havde han været i København. Da han vendte hjem, havde han med sig et brev fra kongen til tsaren og en instruktion, da det var meningen, at han skulle rejse til Rusland. Brevet var blot en opfordring til tsaren om at

7. Bienemann IV p. 191. Meddelelsen er ikke rigtig. Moskva brændte, men det havde ikke noget med tsarerne at gøre.

8. Vernadsky p. 230.

9. Marquard II p. 149. Mogens Gyldenstjerne underretter 4. feb. 1561 kongen om de sidste nyheder fra Sverige.

10. Ausländische Registrant. Kongen til kurfyrst August af Sachsen, 31. juli 1561. – Allerede i 1558 havde hertug Johan af Finland søgt forbindelse med ordensmesteren for at tilbyde svensk hjælp (Arnell p. 29–30), der var blevet forhandlet, men Gustav Vasas sønner opgav imidlertid ikke planerne, og der forhandlede videre med Ordensstaten i 1559 (Arnell p. 78–88). Efter Gustav Vasas død besluttede kong Erik sig til en aktion. Det lykkedes at få Reval byråd til at anmode om svensk hjælp, og i juni 1561 rykkede svenskerne ind på slottet i Reval. (Arnell p. 144 165–174 Møllerup p. 150–153). Der protesteredes fra dansk side over dette. Schirren 268.

11. Colding p. 292.

12. Møllerup p. 142–143.

høre på, hvad Behr vil forebringe ham¹³. Instruktionen går ud på, at Behr skal fortælle tsaren, at kongen i den sidste tid har fået mange opfordringer fra lübeckerne, hollænderne og adskillige fyrster, bl. a. den romerske kejser¹⁴, om at forhindre tilførslerne af varer til Rusland, ligesom der var kommet opfordringer til at indgå et forbund mod Rusland. Kongen ville dog nødig bryde det venskab, han havde med tsaren og ville hellere indgå en fred med ham på sine egne og sin broders vegne. Det skulle være en fred, der skulle omfatte Øsel stift, såvel som kongens og Danmarks gamle besiddelse i Livland, nemlig Estland. Det foresloges tsaren, at han forhandlede med Behr om de nærmere betingelser for denne fred¹⁵.

Med denne skrivelse var de danske bestræbelser for at erhverve Estland trådt ind i en ny fase. Man gjorde sig ikke længere illusioner om, at det var tilstrækkeligt, at Danmark blot gjorde opmærksom på sin tvivlsomme ret til Estland, så ville tsaren overlade det til kongen. Det Danmark uvedkommende spørgsmål om våbenstilstand for Ordensstaten, der havde virket hæmmende på forhandlingerne i 1559, kobledes nu ud. Instruktionen indeholder en regulær trussel om, at Øresund og havet ved Norge ville blive spærret for varer til og fra Rusland, hvis tsaren ikke ville trække sine tropper ud af Estland og overlade det til Danmark. Det gøres tsaren klart, at Danmark ville have en lang række stater bag sig, hvis man skred til dette. Truslen om at ville indgå et forbund mod Rusland har skullet understrege dette. Hvis tsaren derimod ville vise sig forhandlingsvenlig, bemyndiges Behr til at erklære, at kongen igen ville tillade den danske handel med Rusland. Denne nye kraftige politik har dels været en følge af den forsigtige Christian III's død, men har i høj grad også været bevirket af Andreas von Barbys død i august 1559¹⁶ og den dermed følgende svækkelse af det anti-livlandske parti. Efter Barby overtog Hieronymus Thenner ledelsen af det tyske kancelli¹⁷. Han havde deltaget i gesandtskabet til Rusland og kendte det livlandske problem. Tillige havde han stiftet bekendtskab med den russiske måde at drive udenrigspolitik på. På flere andre vigtige poster rykkede modstandere af

13. Schirren 244.

14. Disse skrivelser er ikke fundet frem. Gesandtskabet i 1562 fik kopier af dem med til forevisning for russerne. Gesandtskabets instruktion 28. maj 1562. TKUA Rusland B 37.

15. Instruktionsskrivelse for Behr dateret, 5. maj 1561. Schirren 245.

16. Dansk Biografisk Leksikon II p. 138.

17. Dansk Biografisk Leksikon XXIII p. 478. Thenner blev ikke leder af udenrigspolitikken i samme grad, som Barby havde været det. Det var Johan Friis, der traf afgørelserne. Colding p. 96, 109.

Livlands-politikken ud og erstattedes af tilhængere¹⁸. Johan Friis' indflydelse voksede igen.

I juli 1561 afleverede Behr brevet til tsaren til den russiske øverstkommanderende, der netop var midt i et plyndringstogt ind i Øsel-bispedømmet¹⁹. Den øverstkommanderende indstillede fjendtlighederne og opfordrede Behr til at komme til Moskva så hurtigt som muligt. Da Behr havde forladt Livland, ankom der en ny instruktion fra kongen. Den var foranlediget af, at Behr havde bedt om at få nye ordrer med henblik på svenskernes optræden i Reval. Den nye instruktion indeholdt dog intet nyt, Behr skulle stadig hævde kongens ret til Reval²⁰. Den kraftige politik over for Rusland kom klart til udtryk. Behr skulle gøre det klart: »Das wir nicht geneigt sein werden, zu zusehen, Dass unnserer Reichs gerechtigkeit In einigen masse Abgebrochen, ...«. Forhandlingerne i Moskva førtes denne gang af Behrs sekretær, Friedrich Gross, med den russiske kansler Viskova ij, den samme, som havde forhandlet i 1559 med de danske gesandter. Tonen var mere imødekommende, end den havde været i 1559. Kansleren erklærede, at forhandlingerne hurtigst muligt burde føres til et heldigt resultat, og bad Gross aflevere en skitse over det område, som kongen og hertug Magnus mente hørte under dem. Denne skitse ville kansleren så forelægge tsaren. På den af Gross afleverede fortegnelse var opført øen Øsel, Wieck, Harrien, Wirland, Reval, Kolck og Kurland²¹. Flere af disse områder havde russerne sat sig fast på, andre havde ordensmestren uretmæssigt besat, men Gross erklærede, at det var kongens hensigt at tage dem fra ham. Samtidig med at denne liste afleveredes, bad Gross om, at tsaren ville give sine soldater ordre til ikke at angribe de omtalte områder, i hvert fald så længe der forhandlede. Den 5. september 1561 fremtillede Behr for tsaren og bragte ham kongens hilsen i overensstemmelse med instruktionen. Tsaren var venlig, lod Behr beværte og gav ham ved afskeden en gave. Inden Behr rejste, kom han igen i audiens hos tsaren. Her forklarede man ham, at Livland var et gammelt russisk område. Forskellen mellem tonen ved denne lejlighed og i 1559 trådte tydeligt frem, idet der blev erklæret, at kongen kunne sende sine befuldmægtigede til Moskva. Man kunne så sammenligne de russiske dokumenter på Livland med de danske, som russerne i 1559 overhovedet ikke havde villet se på. Der kunne eventuelt opsættes en overenskomst

18. Colding p. 459.

19. Ifølge hertug Magnus beretning gjorde brevet et sådant indtryk på den russiske øverstkommanderende, at han, så snart han havde fået det, løb ud og kaldte sine soldater tilbage. Magnus til Frederik II. Schirren 275.

20. Schirren 276.

21. Schirren 280.

mellem kongen og tsaren. Der blev givet våbenstilstand for de ønskede områder, dog kun indtil foråret 1562, hvor russerne forventede at se de danske gesandter i Moskva. Tsaren tog selv venligt afsked med Behr, gav ham hånden og bad ham overbevise kongen om hans venskab²². Behr fik en skrivelse med til kongen, hvor der sagdes det samme, som han allerede havde fået mundtligt at vide²³.

Med bekymring havde gesandtskabet under Behr konstateret, at der samtidig med det befandt sig et svensk gesandtskab i Moskva. Det var udsendt i maj 1562 af den nye svenske konge, Erik XIV. Formålet med dets udsendelse var officielt at forny de af Gustav Vasa med Rusland afsluttede traktater. I gesandtskabets instruktion var der dog lagt mere vægt på at få klarlagt Ruslands indstilling til den svenske ekspansion i Livland end på fornyelsen af de gamle traktater. Erik forlangte folkeretslig anerkendelse af tsaren og tilbød en traktat, der forbød Sverige at støtte Ordensstaten eller Polen mod Rusland. Til gengæld skulle Ivan indrømme Sverige den samme garanti²⁴. Friederich Gross havde spurgt Viskovatij, hvad formålet med den svenske mission var, og ville vide, om tsaren havde indgået nogen aftale med den svenske konge. Viskovatij svarede, at der ikke var lovet Sverige noget med hensyn til Livland²⁵. Dette var rigtigt. Ivan havde heller ikke villet indgå det ønskede forbund, men havde svaret, at alle gamle mænd i Sverige åbenbart var døde, siden ingen havde fortalt den nye konge, at han ikke var værdig til at slutte forbund med tsaren. Dog indvilligede Ivan i, at der blev sluttet en 20-årig fred. Den skulle blot ikke oprettes mellem ham og Erik, men mellem Erik og statholderen i Novgorod, der mere var den svenske konges jævnbyrdige end tsaren²⁶. Set på denne baggrund har tsaren behandlet de danske udsendinge både i 1559 og 1561 med overstrømmende venlighed.

Den afvisende russiske holdning over for Sverige var efter al sandsynlighed forårsaget af tsarens planer om at indgå et forbund med Danmark. Da det efter de forskellige danske udsendinges mening var russerne meget magtpåliggende at få afsluttet en traktat med Danmark, og da alle tidligere dansk-russiske forbund havde haft brod mod Sverige, måtte Ivan indtage en reserveret holdning over for Erik XIV, i hvert fald indtil traktaten med Danmark var sikret. Endvidere må tsaren have set med ubehag på, at endnu en magt ville gøre sig gældende i det Livland, som han hævdede var hans. Danmark blev foretrukket for Sverige, fordi

22. Skildringen hviler på Friedrich Gross' referat. Schirren 278.

23. Schirren 282.

24. Arnell p. 186–187.

25. Schirren 278.

26. Arnell p. 190–191. Fleischhacker p. 104.

Sverige efter al sandsynlighed kunne blive Rusland en farligere nabo i Livland end Danmark kunne. Som besidder af Finland kunne Sverige gøre Livland til en naturlig del af riget, hvad det fjerne Danmark aldrig ville være i stand til. Situationen med samtidige danske og svenske henvendelser må imidlertid have været Ivan velkommen.

I Danmark fik man ikke blot meddelelse fra gesandtskabet om svenskerne tilstedeværelse ved det russiske hof, man fik også næsten daglige meldinger fra hertug Magnus om de svenske fremskridt i Harrien og Wirland, netop de områder som Danmark gjorde krav på. Højdepunktet nåedes, da Erik XIV i september tilbød hertug Magnus 40.000 daler og svensk beskyttelse af sine områder, hvis han ville anerkende den svenske konge som sin overherre²⁷. Der vistest en forbløffende passivitet i Danmark over for dette. Det blev protesteret over for svenskerne i Livland, men over for den svenske konge foretog man sig intet direkte. I september 1561 forlængedes det dansk-svenske Brømsebroforbund fra 1541 uændret for et år²⁸. I de første måneder af 1562 forhandlede der i København om en fornyelse af forbundet. Det krævedes fra svensk side, at Danmark skulle anerkende de svenske erhvervelser i Livland, men det afvistes af de danske forhandlere, Estland hørte til Danmark²⁹. Danmarks udenrigspolitiske situation var farlig i sidste halvdel af 1561, alligevel tumlede man i kredsen af kongens tyske rådgivere med fantastiske planer om, at kongen skulle søge at blive tysk kejser³⁰. Måske har dette haft skyld i, at man behandlede det i sammenligning hermed ubetydelige forehavende i Livland så ligegyldigt. I marts 1562 udfærdigedes der instruktioner for det gesandtskab, der i overensstemmelse med aftalen i Moskva i 1561 skulle forhandle om en dansk-russisk aftale. Der er et mærkeligt skær over denne instruktions bestemmelser om det danske krav på områderne i Estland, som det pålagdes de danske udsendinge at hævde over for tsaren. Dele af disse områder var erobret af svenskerne, noget man ikke var uvidende om i Danmark. Alligevel nævntes Sverige ikke i denne forbindelse i instruktionen. Den eneste rimelige forklaring på denne mærkværdighed synes at være, at man først ville sikre sig mod overraskelser fra russerne, før man ville tage et opgør med svenskerne. Denne formodning bekræftes, når den danske holdning over for Sverige i tiden indtil gesandterne hjemkomst iagttages. Man førte fra dansk side

27. Møllerup p. 155–157. Magnus afslog tilbudet, men i så svage vendinger, at Frederik II fandt anledning til at bebrejde ham det.

28. Colding p. 463.

29. Colding p. 464.

30. Colding p. 429.

en tydeligt henholdende politik, det synes evident, at man ventede på resultat af forhandlingerne i Moskva ³¹.

Instruktionen til det nye gesandtskab er dateret den 24. marts 1562. Det pålagdes gesandterne at begive sig så tidligt af sted, at de kunne være i Narva før udløbet af den våbenstilstand, der var aftalt med russerne. Så snart de var ankommet til russisk område, skulle de meddele det til tsaren. Forhandlingerne skulle føres på den måde, at gesandterne begyndte med at redegøre for de tidligere dansk-russiske møders forløb og formål. Man havde i Danmark fået det indtryk, at tsaren gerne ville have et forbund med den danske konge, og gerne ville indrømme ham hans rettigheder i Livland. Derfor havde kongen nu sendt sine gesandter til tsaren, for at de nærmere enkeltheder kunne aftales. Gesandterne skulle minde om, at man ved Behrs gesandtskab havde nævnt, at den danske konge var blevet opfordret til at afbryde tilførslerne til Rusland, men at kongen ikke havde lyst til at gøre dette, da han hellere ville leve i fred med tsaren. Kongen kunne dog let have gjort det, da opfordringerne havde været kraftige. Til bevis herpå skulle udsendingene nu forevise kopier af breve fra den romerske kejser og den polske konge om dette. Gesandterne måtte gerne lade russerne læse disse breve, men skulle passe på, at der ikke blev taget afskrifter, velsagtens fordi man ikke ville have frem, hvilken brug der blev gjort af disse breve. Dernæst skulle alle beviserne på de danske krav på Estland fremføres. Der var ikke meget heri, som russerne ikke havde hørt før. Nyt var det, at det temmelig frejdigt skulle hævdes, at lensmanden på Kolck havde været den danske konges lensmand i Estland, og at han havde varetaget de danske interesser over for ordensmesteren. Hvis russerne hævdede, at Estland lå for langt væk til at kunne tilhøre den danske konge, skulle gesandterne på et kort vise dem, at f. eks. Island lå endnu længere væk. Gesandterne skulle oplæse »das ORIGINAL auf die Narva«, antageligt et dokument fra 1345, der skulle bevise, at Danmark i sin tid kun havde pantsat Narva ³². Det skulle udmales, hvilke store fordele russerne ville have, hvis Narva var dansk, idet de så kunne være sikre på, at der altid ville være købmænd, der kunne tilføre dem udenlandske varer. For at det kunne konstateres, hvorledes russerne stillede sig til dette, skulle alle breve herpå fremlægges »mit ettwas ernst, doch glimplich«. Mærkede man, at russerne ikke var forhandlingsvillige på dette punkt, skulle der siges, at kongen ville afstå fra sine rettigheder i Narva, blot for at der kunne oprettes en ven-

31. Colding p. 468. Efter aftale med kongen søgte Johan Friis at holde svenskerne hen så længe som muligt.

32. Laursen p. 23.

leder. Hverken Jacob Brockenhaus eller Jens Ulfstand, de to andre danske deltagere, havde imidlertid før haft forleneringer på Sjælland og i Skåne. Ulfstand havde været fører for hoffanen i Ditmarskerkrigen og var ved den lejlighed blevet såret⁴⁴. Den fjerde deltager var den tyske dr. jur. Zacharias Vheling. Han var en ny mand i tyske kancelli, idet han først var blevet ansat i 1561. Han var mere end en tilfældig sekretær, da han havde titel af kongelig råd. Ved de senere forhandlinger med russerne i Moskva i 1563 og 1564 var han dansk udsending, så man har åbenbart været tilfreds med hans udførelse af hvervet i 1562⁴⁵.

Den 10. april fik udsendingene ordre til at møde på Københavns slot, da skibene, som skulle føre dem til Rusland, var færdigudrustet, og da det var af afgørende betydning for forhandlingerne, at de nåede frem før våbenstilstanden udløb⁴⁶. Gesandterne spurgte, om de, hvis de mødte svenske skibe, skulle gå ind til Øsel, da den svenske konge havde forbudt, at skibe sejlede til russiske havne. De fik til svar, at de blot skulle fortsætte deres kurs, da man ikke troede, svenskerne ville stoppe kongens skibe⁴⁷. Mens der findes fyldige beretninger fra de to første gesandtskaber, som ikke opnåede noget, findes der intet fra dette gesandtskab, som kom hjem med et resultat. Der kan altså intet vides om, hvorledes de langvarige forhandlinger i Moskva formede sig. Det eneste af relationerne, der er bevaret, er et brev, som gesandterne skrev til kongen den 28. maj. De var den 22. maj kommet til Livland. Det havde været meningen, at de ville sejle helt til Narva, men på grund af storm havde de måttet rejse dertil over land. I Narva havde den russiske statholder taget venligt imod dem, dog havde de ikke måttet komme ind i byen, men skulle bo udenfor⁴⁸. Friedrich Gross havde været forberedt på deres ankomst og havde efter kongens ordre engageret en tolk, som gesandterne kunne bruge i Moskva. Man må formode, at gesandterne har draget nytte af Gross' erfaringer. De berettede videre, at man i Narva på tsarens ordre havde forsynet dem med alt, hvad de havde brug for. Gesandtskabet ville samme dag, som brevet sendtes til kongen, forlade Narva og drage til Moskva. De håbede, at forhandlingerne ville få et heldigt forløb⁴⁹.

44. Dansk Biografisk Leksikon IV p. 154 og XXIV p. 499–500.

45. Colding p. 113. Vheling forlod dansk tjeneste, idet han i 1572 træffes som mecklenburgsk rådgiver. Han udnyttede sine erfaringer om Rusland i et gesandtskab til Moskva. Archiv für die Geschichte Liv- Esth- und Curland I. Dorpat 1842. p. 321.

46. Kancelliets Brevbøger. Missive til Eiler Hardenberg 10. april 1562.

47. Kancelliets Brevbøger 17. april 1562.

48. Gesandterne har antageligt været indlogeret i det iflg. tsarens ordre i 1559 indrettede gæstehus uden for Narva. Svensson p. 172.

49. Gesandterne til kongen 28. maj 1562. TKUA Rusland B 37.

IV

Den 16. september 1562 skrev Johan Friis til kongen, som da opholdt sig i Holsten¹, at han havde fået et brev fra Eiler Hardenberg, der var på vej hjem fra Rusland, og havde Ruslands kansler, en russisk greve og deres følge på 250 mand med sig. Johan Friis skrev, at han havde pålagt statholderen på Københavns slot, Frands Brockenhuus, at han skulle gøre to gårde rede, som russerne kunne bo og bispises i. Johan Friis opfordrede kongen til at skrive til rigsråderne og en stor hob adelsmænd om at give møde. Marsken skulle have ordre til at drage omsorg for, at alle hofsinder kom til stede, så det kunne komme til at gå stateligt og prægtigt til. Johan Friis bad kongen betænke, at hver gang russerne havde haft udsendinge i Sverige, havde svenskerne optrådt med pragt. Han så nødtigt, at kongen blev røngeagtet af russerne. Han skrev videre, at dersom kongen ikke selv kunne komme så hurtigt til København, som det egentlig var ønskeligt, så måtte russerne vel vente. Kansleren sluttede med en gang til at opfordre kongen til at lade de nødvendige breve udgå til de nævnte, som skulle komme til København. Brevet har i sin helhed en tone, der viser, at Johan Friis havde gjort den russiske sag til sin, og at han var utilfreds med kongens fravær fra byen². Den 24. september befalede kongen sine lensmænd og råder at komme til København for at tage mod russerne. De skulle sørge for at have deres bedste klæder og guldkæder på. Frands Brockenhuus fik ordre til at gøre to gårde i stand med tapeter og andet, sørge for brændevin og underholdning og i øvrigt rette sig efter Johan Friis. Skønt Johan Friis tydeligt havde skrevet, at der kom 250 russere, lød ordfren til Brockenhuus kun på at forberede modtagelsen af 150 mand. Til Johan Friis skrev kongen, at det var usikkert, om han nåede til København, før russerne kom, og han bad derfor kansleren om at tage sig af dem³.

Uheldigvis var Johan Friis ikke i København, da russerne kom. De havde forladt en russisk havn den 15. september og nåede til København om søndagen den 14. oktober. De russiske skibe kastede anker uden for havnen, og Frands Brockenhuus sendte 15 både ud for at tage imod dem. Man måtte desværre meddele de russiske herrer, at kongen ikke var i byen. Da der tillige ikke var tilstrækkeligt fornemme personer med i båden, nægtede russerne at gå i land. Danskerne i bådene hævdede, at det

1. Jvf. kongens ordrer af 4. sep. 1562, der er dateret Segeberg. Kancelliets Brevbøger.

2. TKUA Rusland A II 15.

3. Kancelliets Brevbøger. Jgl. missiver 24. sep. 1562 til lensmænd og råd, Frands Brockenhuus og Johan Friis.

ikke var skik i Danmark at holde sådanne fornemme modtagelser, men de russiske herrer ville ikke forlade deres skibe. I stedet sendte de en officer i land for at se på det sted, hvor de skulle bo. Det viste sig, at der kun var stillet een gård til rådighed, og den var for lille. Den følgende dag kom de danske både igen, men stadig var der ingen modtagelseskommission med. Russerne skaffede sig navnet på den kongelige statholder at vide og sendte bud til ham for at tolke deres misfornøjelse. Det hjalp. Den 16. kom bådene igen, denne gang var ikke alene Frands Brockenhuus selv med, men også de netop fra Rusland hjemvendte udsendinge. Jacob Brockenhuus, Jens Ulfstand og Zacharias Vheling kom ud for at hilse på russerne, der nu omsider indvilligede i at forlade deres skibe. Man havde i en fart fået skaffet endnu en gård, og russerne blev indkvarteret til deres tilfredshed. Fra bådene og op til gårdene red de på kongelige heste, som stod opsadlede til dem, og de blev ledsaget af modtagelseskommissionen. Ude på de russiske skibe havde danskerne fortalt, at russerne ville blive bispist af kongen, men det viste sig nu, at provianteringen ikke var i orden. Den første dag i land fik ingen af russerne mad, og der gik fem dage, før der blev leveret proviant til de russiske tjenestefolk, hvis man ellers kan tro på de russiske gesandters beretning til tsaren, som ligger til grund for det her skildrede ⁴. Den eneste undskyldning, de danske herrer kunne anføre, var, at heller ikke alt havde været i orden, da de danske udsendinge var i Moskva.

Den 18. kom Johan Friis til byen. Han skrev straks til kongen og beklagede sig over den behandling, der var blevet givet de fremmede herrer. Der var for få danske adelsmænd tilstede, og han sendte kongen en liste over mænd, som straks måtte beordres til at give møde. De skulle være behjælpelige med de forefaldende opgaver. Spydigt skriver Johan Friis, at selv om der ikke var noget for de tilsagte at lave, burde de alligevel være tilstede, for at russerne kunne se, at om end ikke kongen var i byen, så var der dog nogle mennesker. Tydeligere kunne han dårligt have udtrykt sin misfornøjelse over kongens stadige fravær ⁵.

4. Scerbacev p. 107.

5. Danske Kancelli. B. 40. Breve til Kongen fra Kansler og Rentemester 1538–71. 18. okt. 1562. Ved flere andre lejligheder havde Johan Friis bebrejdet kongen, at han ikke blev i København og passede sine forretninger. Ved flere tilfælde var som i dette fremmede gesandter blevet krænket over ikke at have truffet kongen. Det forekommer ikke sandsynligt, at kongens fravær har været udslag af et ønske om ikke at synes for imødekommende over for russerne. Johan Friis' harme forekommer iøvrigt lidt dårligt anbragt i dette tilfælde. Kongen havde som nævnt befalet ham at tage sig af russerne, til han kom til København, men Johan Friis var ikke tilstede ved deres ankomst.

Den russiske greve, som ifølge Johan Friis ledede det russiske gesandtskab, var fyrst Antonius Mikailovits Romodanovskij⁶. Han var af en fornem fyrstefamilie, men synes selv ikke at have spillet nogen fremtrædende rolle, i hvert fald er det ikke lykkedes at finde oplysninger om ham. Den egentlige leder af delegationen har antagelig kansleren været. Det var Ivan Mikailovits Viskovatij, der også havde ført forhandlingerne med de danske udsendinge i Moskva.

Ligesom de danske havde været det, var også det russiske gesandtskab forsynet med en instruktionskrivelse⁷. Gesandtskabets vigtigste opgave var at overvåge, at kongen aflagde ed på den i Moskva opsatte traktat. Derfor indeholder instruktionen intet om forhandlinger med Danmark. Dens indhold drejer sig ellers om tre ting, nemlig om, hvad der skulle siges om Rusland, hvad der skulle søges oplyst om Danmark, og om praktiske forhold. Om det første punkt siges det, at sendemændene skulle holde tsarens ære højt og se til, at danskerne fik det rette indtryk af hans magt og berømmelse. Dette har antagelig været medvirkende til russernes stejle holdning ved modtagelsen i havnen. Om Kazan skulle der siges, at tsaren med sværd i hånd havde erobret det og taget dets fyrste til fange. Der var nu bygget mange kirker og klostre i Kazan og indsat en ærkebisp. De onde mennesker, som ikke havde villet bøje sig, var blevet henrettet, mens de gode i fred pløjede jorden og betalte skatter til tsaren. Mere end 100.000 mand kunne tsaren udskrive alene fra Kazan. Om Astrakhan skulle fortælles på samme måde. Som nævnt havde tsaren erobret Kazan i 1552. Astrakhan var faldet i 1554⁸. Skønt tallene er overdrevne, er skildringen ikke overdrevet optimistisk. Der var blevet indsat en ærkebiskop i 1555⁹, og fremstillingen af befolkningen som loyal mod tsaren er heller ikke forkert¹⁰. Udsendingene havde ordre til at fremhæve, hvilke kolossale rigdomme, der tilflød tsaren i toldindtægter fra handelen, der udgik fra Astrakhan. Også dette var rigtigt, fra Astrakhan udgik handelsruter mod øst, og byen dominerede handelen på Det Kaspiske Hav. Besiddelsen af den fik stor betydning for den russiske handel¹¹. Når gesandterne skulle fremstille khanen af Krim som nær ved at overgive sig til tsaren, var det derimod ikke rigtigt. Krim var

6. Navnene på de russiske gesandter fremgår af deres kreditiv beseglet af tsaren 18. aug. 1562. TKUA Rusland A II 14.

7. Instruktionen er refereret hos Scerbacev p. 105–106.

8. Den 29. august 1554 røkkede russiske tropper ind i Astrakhan. Waliszewski p. 228–229. Vernadsky p. 227.

9. Waliszewski p. 226.

10. Waliszewski p. 226–227.

11. Wipper p. 69–70. Morgenthau p. 58 note 1.

blevet svækket ved tabet af Kazan og Astrakhan, men var stadig i stand til at tilføje Ivan store nederlag¹². Om den tyrkiske sultan hed det, at han og tsaren var venner og gennem deres gesandter havde et udmærket samarbejde. Sandheden var, at sultan Suleiman understøttede khanen af Krim mod tsaren, og at tsaren forgæves gennem sine udsendinge havde forsøgt at få sultanen til at ophøre med dette¹³. Om krigen med Polen skulle der fortælles, at Ivan IV fejrede store triumfer. Gesandterne havde en liste over erobrede polske og lithauiske byer med. Dette var tildels rigtigt; i begyndelsen af krigen i 1562 lykkedes det russerne at trænge ind på lithauisk område, om end de ikke vandt afgørende sejre. De var ikke i stand til at tvinge polakkerne ud af Livland¹⁴. Hvis den danske konge tilbød at mægle mellem tsaren og kongen af Polen, skulle det afvises; tsaren behøvede ikke fremmed hjælp til sit opgør med Polen.

Der skulle samles alle slags oplysninger om Danmark. Gesandterne havde ordre til, når de kom hjem, at aflægge en skriftlig rapport om den danske konges forhold til en række fremmede magter. Hvor stærke var disse naboer? Hvor hurtigt kunne de føre deres hære ind i Danmark? Især interesserede tsaren sig for forholdet til den romerske kejser og Polen. Dette har sandsynligvis været foranlediget af de danske trusler om med støtte fra disse to potentater at stoppe for Ruslands handel. Ivan ville have at vide, hvad slags mand Frederik II var. Forstod han sig på krigskunst? Tog han personlig interesse i opbygningen af sin krigsmagt? Hvor meget magt havde han over sine undersåtter? Var han afholdt? Disse spørgsmål sigtede naturligvis videre end til en almindelig interesse for kongens person, de indgik i en vurdering af den danske konges politiske betydning. Det skulle også skaffes oplyst, hvor stor den danske hær var, og hvorledes fordelingen mellem fodfolk og ryttere var. Mærkværdigvis var der derimod ingen spørgsmål om den danske flåde, måske fordi Rusland ikke selv var en flådemagt.

Det var ligeledes beordret, at der skulle samles oplysninger om den danske handel. Hvilke varer blev importeret fra fremmede lande. Købte man guld, sølv, perler, ædelstene og andre dyre varer? Indførte man brugsmetaller? Hvor købte man klæder? Var man selvforsynende med krigsmateriel? Formålene med disse spørgsmål synes at være at skaffe klarhed over Danmarks værdi som handelspartner, det sidste har dog ind-

12. Vernadsky p. 227–228. I 1571 trængte tatarerne fra Krim helt frem til Moskva og brændte byen af. Wipper p. 103–104, 131. Den polske konge opfordrede i 1563 khanen til en fælles aktion mod Rusland.

13. Waliszewski p. 271.

14. Waliszewski. p. 259–260.

gået i vurderingen af Danmarks styrke. Gesandterne skulle sørge for, mens de endnu var i Danmark, at skrive svarene ned, så billedet ikke blev fortegnet af erindringer. Har de russiske gesandter formået at skaffe rigtige svar på disse spørgsmål, har Ivan IV fået et glimrende billede af den danske stat. Spørgsmålene dækker næsten alt, hvad der var nødvendigt at vide. Deres formulering viser, hvor klart man i Moskva var i stand til at foretage en politisk vurdering, tillige afspejler de den store interesse, russerne på dette tidspunkt havde i oplysninger om forholdene i vest.

Den sidste del af instruktionen drejer sig om et mere praktisk spørgsmål. Blandt det 250 mand store følge var der en del købmænd, der imidlertid ikke medbragte deres egne varer, men tsarens. Gesandterne skulle passe på, at købmændene solgte disse varer, så tsaren fik størst mulig fortjeneste. Det skulle betragtes som en hemmelighed over for danskerne, hvem der var den egentlige ejer af varerne. Hvis danskerne krævede told, skulle man nægte at betale den med den begrundelse, at købmændene var »gæster« i os gesandterne og følgelig havde del i de privilegier, der blev gesandterne til del.

Først den 2. november kom kongen til København. Han sendte Eiler Hardenberg til russerne for at spørge til deres befindende. Samtidig lod han meddele, at hvis ikke russerne gik med til, at Kolck gods blev overdraget til ham, kunne de godt rejse hjem igen, så ville han ikke forhandle med dem. Spørgsmålet om Kolcks stilling var det eneste, der ikke var opnået enighed om i Moskva. Russerne nægtede at udtale sig om dette til andre end kongen. Der forhandlede om dette punkt til den 7. november, da kongen ifølge de russiske rapporter til tsaren gav efter og modtog russerne i audiens, uden at de havde fortalt, hvad de mente om Kolck. De russiske gesandter blev afhentet af Frands Brockenhuus og af ham fremstillet for kongen, der modtog dem stående. Da fyrst Romodanovskij overbragte ham tsarens hilsen, tog kongen sin hat af. Kongen tog venligt mod gaverne fra gesandterne og gav dem hånden. Den følgende dag inviterede han dem til middag. Russerne havde ordre til at passe på, at gesandterne fra andre magter ikke blev placeret bedre ved bordet end de, men dette spørgsmål gav sig af sig selv, da der ikke var inviteret andre¹⁵. Det lykkedes ikke at finde nogen løsning på spørgsmålet om Kolck, det kom til at stå åbent i traktaten, hvad der i realiteten betød dets afståelse til russerne. Den 3. december 1562 aflagde kongen ed på traktaten¹⁶. De russiske forhandleres dygtighed og snuhed viste sig igen

15. Stadig iflg. de russiske rapporter til tsaren. Scerbacev p. 108.

16. Laursen p. 25.

ved denne lejlighed, da de narrede kongen til for øjnene af hele hoffet at følge deres edsformular i stedet for den vanlige danske. Den 9. december gav kongen de russiske herrer deres afsked. Eiler Hardenberg fik ordre til at ledsage dem til Lund¹⁷. Først i august 1563 nåede gesandterne tilbage til Moskva efter at have tilbragt vinter og forår i Skåne¹⁸.

Den dansk-russiske traktat af 1562 adskiller sig i sin form væsentligt fra andre danske traktater med fremmede magter. Traktaten, der er skrevet på pergament, består af fire dele, nemlig for det første af en russisk tekst og en oversættelse af denne til tysk. Disse to udgaver er på kongens eksemplar hæftet sammen med seglsnoren. Hver af udgaverne består af to dele, »tsarens ord« og »kongens ord«, hvis indhold er det samme, blot at det er henholdsvis tsaren og kongen, der lover at overholde de nærmere angivne bestemmelser. Alle dele er sat op af tsarens udenlandske kancelli i Moskva, naturligvis efter forhandlinger med de danske udsendinge. Russerne havde imidlertid forlangt, at den tyske udgave skulle være en direkte oversættelse af den russiske. Dette blev gjort således, at man foretog en oversættelse ord for ord uden hensyn til de to sprogs forskellige konstruktioner eller grammatik. Som følge heraf er den tyske udgave blevet meget vanskelig forståelig, nogle steder henvises man til gætterier¹⁹. Ved sammenligning med den russiske tekst og mellem tsarens ord og kongens ord, hvoraf det sidste er det klareste, kan indholdet dog bestemmes. Tsarens ord har form som en resolution på en af kongen ydmygt indgiven ansøgning, på samme måde som man i tsarens kancelli besvarede henvendelser fra russiske undersåtter²⁰. Kongens ord er formet som denne henvendelse til »dir, grossen herrn Iwan, von Gottes gnaden keiser aller Reussen«, hvor kongen gentager de af tsaren beviste nådeshandlinger, og hvad tsaren har pålagt ham at yde til gengæld. Russernes mistænksomhed lå til grund for den besværlige oversættelsesform; deres kamp for tsarens prestige i Europa var årsag til den måde, traktaten formuleredes på.

17. Kancelliets Brevbøger 9. dec. 1562. Russerne havde åbenbart sendt deres skibe tilbage og rejste selv over land.

18. Scerbacev p. 118. Det er ikke lykkedes at finde nogen dansk kilde, der bekræfter russernes lange ophold i Skåne. Det kunne forekomme sandsynligt, at det ikke er i Skåne, men i Sverige gesandterne har overvintret, og at deres ophold har stået i forbindelse med forhandlingerne i 1563 om den svensk-russiske traktat.

19. Laursen p. 25. Den følgende gennemgang af traktaten er foretaget på grundlag af publiceringen hos Laursen p. 25–50.

20. Hjærne p. 25.

Traktaten består af 24 paragraffer, hvis bestemmelser er anbragt i fire adskilte grupper. Indholdet af disse hovedafsnit er:

1. Bestemmelser af politisk indhold (§§ 1–7).
2. Bestemmelser angående Livland (§§ 8–12).
3. Bestemmelser af praktisk art angående grænsespørgsmål og lignende (§§ 13–17).
4. Bestemmelser om handelsmæssige forhold og lignende (§§ 18–24).

Inden for hvert af disse punkter findes bestemmelser fælles for de to kontraherende magter samt bestemmelser, som pålægger den ene af dem forpligtelser over for den anden. I det følgende vil traktaten blive gennemgået efter disse fire grupper, idet dens indhold vil blive sammenholdt med bestemmelserne i traktaten og de russiske privilegier for de danske købmænd, begge fra 1517.

Traktatens § 1 hører ind under det ovenfor nævnte første afsnit. Den bestemmer, at de to potentater skulle have fælles ven og fjende. Dette kunne synes at forpligte til et forbund med gensidig støtte i krig, men de følgende paragraffer afsvækker denne, så den i betydning reduceres til kun at have været en formular. I de følgende paragraffer hedder det, at hvis en af de kontraherende magter skulle komme i krig med Polen eller Sverige, vil den anden ikke på nogen måde yde hjælp til disse stater. Der lovedes altså kun neutralitet. Traktaten af 1517 går langt videre, idet den lover aktiv krigsdeltagelse fra dansk side mod Polen og fra russisk mod Sverige. Når denne bestemmelse i 1562-traktaten er udvandet til kun at love neutralitet, skyldes det utvivlsomt ikke russisk uvilje mod dansk støtte i den allerede løbende krig mod Polen eller dansk uvilje mod russisk hjælp til et eventuelt opgør med Sverige, men derimod ulyst til at blive draget ind i henholdsvis Rusland og Danmark uvedkommende krige. Den danske konge havde som nævnt erklæret over for Polen, at den kommende dansk-russiske traktat ikke ville blive fjendtligt rettet mod nogen anden stat. Hvad forholdet mellem Rusland og Sverige angik, var der efter langvarige forhandlinger blevet underskrevet en traktat i 1561, der skulle sikre fred mellem de to stater i 20 år. Allerede i marts 1562 ændredes denne freds varighed til 25 år, og i 1564 afløstes den af en traktat, der gav tsarens anerkendelse af de svenske erhvervelser i Livland²¹. Her i 1562 gav tsaren imidlertid den danske konge frie hænder til at bekæmpe svenskerne i de områder, som blev indrømmet Danmark i Livland. Neutraliteten understregedes, idet det udtrykke-

21. Jvf. III note 26, Hjärne s. 44–50.

ligt erklæredes, at hverken den danske konge eller tsaren skulle kunne påberåbe sig denne traktat i tilfælde af, at de kom i krig med nogen stat. Over for udlandet kunne kongen altså med god ret hævde, at trak-taten ikke engang havde karakter af et defensivt forbund ²².

I afsnittet om Livland indrømmes der Danmark ret til et område i den nordlige del af landet. Grænserne beskrives minutiøst med nævnelse af lokaliteternes navne på tysk, estisk og russisk. Det danske område skulle omfatte Øsel, Wieck, Padis, dele af Harrien, dele af Kurien og Reval domkirke. Reval by skulle høre under det russiske område. Paragraf 11 beskæftiger sig med Kolck. Det hedder, at godsets stilling skulle afgøres ved fremtidige forhandlinger mellem Danmark og Rusland ²³. I instruktionen for det danske gesandtskab havde man givet gesandterne tilladelse til om nødvendigt at afslutte en traktat, der blot overlod Øsel til Danmark, mens man end ikke som forhandlingsgrundlag havde tænkt sig muligheden af at kunne afkræve russerne et område som det, der indrømmedes i traktaten. Tilsyneladende havde Danmark altså vundet en strålende diplomatisk sejr. Da Sverige imidlertid havde sat sig i besiddelse af hele det område, som tsaren indrømmede Danmark, med undtagelse af Øsel bispedømme, var tsarens afståelse af mindre værdi. Det positive indhold af dette afsnit af traktaten bestod for Danmark i, at man havde fået våbenstilstanden over for bispedømmet gjort permanent.

Traktatens tredje afsnit om det almindelige forhold mellem Danmark og Rusland indledes med en paragraf, der bestemmer, at alle spørgsmål om grænserne mellem Rusland og Norge i Finmarken skulle afgøres ved møder på Vardø. Tsaren og kongen erklærede ikke at ville overskride de grænser, der nu var gældende, eller at udstrække fiskeriet ud over, hvad der hidtil havde været sædvane. Nyt i denne paragraf er kun nævnelser af Vardø som stedet, hvor forhandlingerne skulle føres. Hvis der siden traktaten af 1517 havde været stridigheder mellem danske og

22. Som kongen gjorde det over for kurfyrst August af Sachsen, til hvem han den 11. august 1562 skrev, at forbundet med Rusland kun var en optagelse af hertug Magnus i det gamle dansk-russiske forbund, der hidrørte fra de urgamle treårige grænsemøder mellem Norge og Rusland ved Norges grænse. Forbundet skulle ikke være til skade for noget, men kun sikre Danmark ro fra Rusland på grundlag af en »schlecten unpartheilichen friedenn«. Droysen p. 387.

23. Det var altså ikke lykkedes kongen at tvinge de russiske gesandter til eftergivenhed på dette punkt. I den russisk-svenske traktat af sep. 1564 bestemtes det, at den svenske konge ikke skulle have Kolck, som han havde gjort krav på. Tsaren garanterede, at han ikke ville overdrage det til den danske konge, men beholde det selv, hvilket var et brud på traktaten med Danmark. (Hjärne p. 48). I 1578 fornyede et dansk gesandtskab i Moskva kravet på Kolck. Laur-sen p. 395.

russere, eller hvis nogen fra et af landene havde gamle krav på nogen fra det andet land, skulle disse sager bortfalde med den ny traktats indgåelse. Indbyggerne fra begge lande skulle have fuld retsbeskyttelse på rejse i det andet land nøjagtigt som en indfødt. På et punkt gjordes beskyttelsen mere omfattende for den fremmede, idet en idømt dødsstraf ikke måtte eksekveres, førend det ved forhandlinger mellem fyrsterne var vedtaget, at dødstraffen skulle stå ved magt. Tsarens og kongens gesandter skulle have ret til at færdes uhindret i det fremmede land.

Mens afsnittet om Livland i det væsentligste havde beskæftiget sig med de rettigheder, som den danske konge skulle have, angår afsnittet om handelsforhold hovedsageligt russiske rettigheder i Danmark. Tsarens undersåtter såvel fra Rusland som fra Livland skulle have fri adgang til at handle overalt i Danmark og i København, samt i »etzlichen andern ubershessen herschaften« med såvel kongens undersåtter som fremmede købmænd. De skulle betale told efter gældende regler. Russiske købmænd skulle have fri passage gennem Sundet, ligesom fremmede købmænd på vej til Rusland skulle have det. Dette afsnit er ikke ganske klart. Norge nævnes overhovedet ikke, ej heller garanteres retten til sejlads nord om Norge. Det er dog sandsynligt, at Norge er indbefattet i »ubershessen herschaften«²⁴, om end det er mærkeligt, at der ikke anvendes betegnelsen »kongens lande«, ligesom der tales om »tsarens lande«. Dette kan dog forklares med, at man i Moskva ikke har ment, at det af hensyn til tsarens værdighed gik an at anføre, at kongen ligesom tsaren herskede over flere lande. Det er imidlertid næppe en tilfældighed, at traktaten ikke garanterer russerne den frie sejlads på kongens strømme nord om Norge. Man må formode, at der i Moskva har været forhandlet om dette punkt med de danske udsendinge, men at disse har forlangt spørgsmålet udskudt til senere drøftelser. Man kunne f. eks. have henvist til, at det var nødvendigt også at forelægge englænderne sagen²⁵. Det ses, at russerne har stræbt efter større fordele, end dem handelen med Danmark alene kunne bringe dem. Med bestemmelsen om, at russerne måtte handle med udlændinge i Danmark, var der åbnet adgang for en russisk transthandel over Danmark. Åbningen af Øresund ville sikre russerne, at deres direkte handel ikke blev begrænset til kun at finde sted i Østersøen. Det har været af afgørende betydning for tsaren at opnå denne garanti. Havde han ikke fået den, havde hans erhvervelser i Livland og hans kamp for at skaffe Rusland fri besiddelse af

24. Hvis Norge ikke havde været indbefattet, ville det have medført en afbrydelse af den gamle norsk-russiske handel i Nordnorge, hvilket man næppe kan have ønsket.

dets handel kun været af begrænset værdi. Danskerne skulle have de samme handelsfriheder i Rusland, som russerne havde i Danmark. Traktaten af 1517 havde ikke indeholdt så specificerede bestemmelser om de russiske købmænds adgang til Danmark som disse, mens de russiske privilegier fra 1517 for de danske købmænd havde garanteret disse de rettigheder i Rusland, som nu blev optaget i traktaten. Den nye traktat bragte altså ikke Danmark rettigheder i denne paragraf, som det ikke allerede besad, mens der blev sikret Rusland store fordele.

Det samme var tilfældet med den følgende paragraf, hvor kongen erklærede, at han ikke ville forhindre rejsen til Rusland for de doktorer, mestre og håndværksfolk, som passerede gennem Danmark. Tsaren har villet sikre mod en ny Hans Schlitte-affære.

En paragraf om, at der skulle ydes skibbrudne fra begge lande fuld retfærdighed, er en gentagelse af en lignende paragraf fra 1517-traktaten. Ved tsarens privilegier af 1517 var der blevet givet de danske købmænd tilladelse til at opføre handelsgårde og have dansk kirke i Ivangorod og Novgorod. Det siges i traktaten, at russerne havde haft den samme ret i Visby på Gotland²⁶. Disse købmandsgårde, som tilsyneladende var forfaldet, skulle sættes istand og igen overdrages købmændene. Tillige skulle kongen overlade en grund i København til de russiske købmænd, hvor de kunne opføre en gård af samme størrelse, som dem de danske købmænd havde i Rusland. Tilsyneladende har russerne ventet sig et stort udbytte af handelen med danskerne, siden de har villet investere et så stort beløb, som en sådan gård ville koste²⁷. Det kan dog også tænkes, at gården først og fremmest har skullet anvendes til den transithandel fra Danmark, som traktaten også gav ret til. Traktatens sidste paragraffer bestemmer, at kongen og tsaren ikke måtte lokke indbyggere fra deres respektive områder i Livland til sig, og at overløbere skulle udleveres. Den sidste paragraf havde også figureret i traktaten af 1517.

Sammenholdes traktatens bestemmelser om de ting, som russerne skulle have, med hvad den indrømmede Danmark, synes det, at den har været mest fordelagtig for Rusland. Danmark havde i realiteten kun opnået en

25. I 1564 indledtes der dansk-engelske forhandlinger om dette. Hassø p. 564. Iøvrigt må sejladsen på Hvidehavet have fået mindre betydning, hvis passagen gennem Sundet blev garanteret.

26. Der nævnes intet om en russisk handelsgård i Visby i traktaten af 1517. Muligvis går denne ret tilbage til de privilegier, som Valdemar Atterdag iflg. Huitfeldt p. 525 i 1363 stadfæstede for Visby.

27. Denne gård blev tilsyneladende aldrig opført, vel nok fordi Danmark efter de fejlslagne dansk-russiske forhandlinger i 1564 ikke fik handelsgårde i Ivangorod og Novgorod.

russisk anerkendelse af erhvervelsen af Øsel bispedømme og et løfte om russisk neutralitet, hvis det skulle komme til krig med Sverige. Anerkendelsen af herredømmet over Øsel og Wieck var praktisk, fordi den standsede de russiske pløndringstogter ind i bispedømmet, men var ikke af afgørende betydning, da Rusland næppe, så engageret som det var i krigen med Polen og med den stadige trussel om overfald fra Krim, havde kunnet anfægte den danske besiddelse. Af mere betydning var det, at man havde fået en garanti for, at tsaren ikke ville gå sammen med Sverige mod de danske besiddelser. Den danske henholdende politik var således lykkedes, da det nu var sikret, at Rusland ville forholde sig passivt. Havde man derimod gjort sig forhåbninger om russisk støtte mod Sverige, var disse forhåbninger ikke blevet opfyldt. Dette havde dog kun betydning, hvad forholdene i Livland angik. I en regulær dansk-svensk krig var Ruslands neutralitet mindre afgørende, dets holdning ville ikke kunne blive udslagsgivende. Der var givet danskerne russisk *carte blanche* til at bekæmpe svenskerne i de områder, som var nævnt i traktaten. Tsaren, der udnyttede den dansk-svenske rivalitet mest muligt, har uden tvivl gerne set, at denne ret blev udnyttet. I den svensk-russiske traktat af 1564 blev de områder, som var indrømmet Danmark, ikke udtrykkeligt undtaget fra det, som tsaren afstod til Sverige, det hed tværtimod »und von nuhn an konick Erich mitt konick Friderich zu Dennemark das wissen sie selben«, hvori der synes at ligge en tydelig opfordring til den svenske konge om at fortsætte den da løbende dansk-svenske krig²⁸. Det blev hævdet, at der truede Sverige en fare for et dansk-russisk angreb, fordi tsaren ikke havde indgået en traktat med Sverige, men havde stillet sig frit ved at lade sin statholder i Novgorod gøre det²⁹. Dette synes på grundlag af bestemmelserne fra traktaten mellem Danmark og Rusland ikke at være rigtigt, da en sådan mulighed kraftigt afvises.

Rusland havde sikret sig garantier for den russiske handel med Danmark. Mere afgørende for tsaren må det dog have været, at han i denne traktat med Danmark syntes at opnå det, som siden Ivan III's dage havde været det stadige mål for russisk politik. Det var fri adgang for russerne til det øvrige Europa, garanti for fri passage for den russiske handel gennem alle farvande og endelig, hvad der antagelig ikke har betydet mindst, anerkendelse fra en af Vesteuropas gamle stater af den russiske tsars krav på ligberettigelse med den tysk-romerske kejser. Det må have forekommet Ivan IV, at Rusland nu kunne begynde at spille sin rolle i Europa. Det kan for så vidt siges, at disse indrømmelser, som

28. Hjärne p. 48.

29. Hjärne p. 35–36.

havde stor betydning for Rusland, ikke havde kostet Danmark dyrt. Den danske konge havde ingen interesse i at hindre nogen stat i at passere Øresund, hvorved der blot ville ske det, at indtægten fra Øresundstolden faldt.

Det er tydeligt, at Rusland havde opnået, hvad det ville af Danmark med denne traktat. De fortsatte forhandlinger i Moskva om en tættere alliance, som under forhandlingerne havde været stillet i udsigt, endte resultatløse, og forbindelserne blev først genoptaget i 1578. Den dansk-svenske krig, der brød ud i 1563, havde bundet Danmark, så det ikke havde kræfter til at engagere sig med Rusland. I krigssituationen var den danske forhandlingsposition heller ikke så stærk, som den havde været. Tillige har det været en belastning for forholdet mellem Danmark og Rusland, at Danmark havde allieret sig med Polen, Ruslands modstander, i sin krig med Sverige. Det kom i nogen grad til at gå, som kurfyrst August havde advaret kongen mod, da han opfordrede ham til at passe på russerne. Kongen skulle ikke afslutte en »hinderlistiger friede mit den Leuten, dann sie im brauch habenn denselben so lang zuhalten, alt es Ihre gelegenheit gibt, unnd darnach ein ursach vonn zaune wie man sagt, zu nehmen«³⁰.

T I L L Æ G

Dette arbejde hviler hovedsageligt på den af C. Schirren foretagne publicering af papirerne fra årene 1558–1561 i Rigsarkivet, Tyske Kancelli Udenrigske Afdeling, Rusland, (Jvf. Kilde- og litteraturfortegnelsen). Mens kildematerialet således er let tilgængeligt, foreligger der ikke megen litteratur om emnet. L. Laursen har i forbindelse med publiceringen af traktaten mellem Danmark og Rusland af 1562 givet en kort redegørelse for de forudgående forhandlinger, og russeren J. N. Scerbachev har i et tidsskrift refereret og kommenteret instruktionen, som de russiske gesandter i 1562 medbragte til Danmark. Ellers er emnet, bortset fra den nedenfor nævnte undtagelse, kun behandlet i forbindelse med spørgsmålet om Danmarks rolle i Ordensstatens opløsning, fyldigst af Møllerup, Colding og Donnert. Den eneste specielle undersøgelse af emnet er fortaget af en amerikaner, W. Kirchner, der har redegjort for sine resultater i en artikel kaldet »A Milestone in European History: The Danish-Russian

30. Droysen p. 381. Kurfyrstens hensigt har antagelig i højere grad været at advare kongen mod at indgå en alliance med russerne af hensyn til en sådan alliances modtagelse i Tyskland og Polen end af hensyn til faren for, at russerne ikke ville overholde den.

KILDER OG LITTERATUR

(anvendt forkortelse i parentes)

1. Utrykte kilder

*Rigsarkivet:**Danske Kancelli:*

B, 40, 1538-71. Breve til Kongen fra Kansler og Rentemester. Koncepter til Kanslerbreve samt Korrespondance mellem Kancelliets Personale indbyrdes.

Tyske Kancelli Udenrigske Afdeling:

Almindelig Del. 19-77. 1540-1676. Ausländische Registrant, årene 1558-1562. (Ausländische Registrant, samt dato).

Speciel Del. Rusland. A, II, 13. 1493-1578. Akter og Dokumenter vedrørende det politiske Forhold til Rusland. (TKUA, Rusland, A II 13).

Speciel Del. Rusland. B, 37. 1558-1642. Gesandtskabsrelationer fra forskellige Afsendinge. (TKUA, Rusland, B 37).

Speciel Del. Rusland. C, 91. Claus Urne's, Wobislof Wobitzer's, Peder Bille's og Dr. Hieronymus Thenner's Gesandtskabsarkiv. (TKUA, Rusland, C, 91).

2. Trykte kilder

Bienemann, F.: Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558-1562. I-V Riga 1865-1876. (Bienemann).

Danske Magazin, 4, V. Kbhvn. 1884.

Droysen, Gustav: Aus den Dänischen Büchern. Archiv f.d. Sächs. Gesch. II, 1864 p. 345-420; V, 1867 p. 1-76. (Droysen).

Huitfeld Arrild: Danmarks Rigis Krønike II. Kbhvn. 1652. (Huitfeld).

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1556-1560 ved C. F. Bricka, Kbhvn. 1887-1888. 1561-1565, ved L. Laursen. Kbhvn. 1893-1895. (Kancelliets Brevbøger samt dato).

Laursen, L.: Danmark-Norges Traktater 1523-1750. II, 1561-1588. Kbhvn. 1912 (Laursen).

Marquard, E.: Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre. I-II. Kbhvn. 1929-1936. (Marquard).

Morgan, E. D. and C. H. Coote: Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson. I-II. London 1886. (Morgan).

Møller, Jens: Kong Christian III søger at indføre Bogtrykkerkunst og Bibellæsning i Rusland. (Theol. Bibl. X, 1816. p. 326-331).

Nørretranders, Bjarne: Ivan den Skrækkelige. Brevveksling med Fyrst Kurbskij 1564-1579. Kbhvn. 1959. (Nørretranders).

Scerbacev, J. N.: Datskij Archiv. Materialy po istoriidrevnej Rossii, Chranjasciesja v Kopengagene. 1326-1690 gg. Moskva 1893.

Scerbacev, J.: Dva posolstva pri Ioanne IV Vasilevice. Russkij Vestnik CXC, 1887. (Scerbacev).

Schirren, C.: Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen Geh. Archive zu Kopenhagen. I-III. Reval 1883-1885. (Schirren samt aktstykkets nr.)

3. Fremstillinger

- Arnell, Sture: Die Auflösung des Livländischen Ordensstaates. Lund 1937. (Arnell).
- Attman, Artur: Den ryska Marknaden i 1500-tallets baltiska politik. Lund 1944. (Attman).
- Colding, Poul: Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III's og begyndelsen af Frederik II's Tid. Kbhvn. 1939. (Colding).
- Dansk Biografisk Leksikon. I-XXVII. Kbhvn. 1933-44. (Dansk Biografisk Leksikon).
- Donnert, Erich: Der livländische Ordensritterstaat und Russland. (Der livländische Krieg und die baltische Frage in der europäischen Politik 1558-1583). Berlin 1963.
- Eckardt, Hans von.: Iwan der Schreckliche. Frankfurt a.M. 1947. (Eckardt).
- Fleischhacker, Hedwig: Die staats- und völkerrechtlichen Grundlagen der Moskauischen Aussenpolitik (14-17. Jahrhundert). Breslau 1938. (Fleischhacker).
- Friis, Astrid: Rigsrådet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid. Historisk Tidsskrift, 10, VI, Kbhvn. 1942, p. 1-127.
- Hassø, Arthur G.: Den danske Regering og Koffardifarten Nord om Norge i 16. Aarhundrede. Historisk Tidsskrift 10, II p. 556-608. Kbhvn. 1932-34. (Hassø).
- Hjärne, H.: Svensk-Ryska Förhandlingar 1564-72. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vestenskapssamfundet i Upsala. V. 15). Upsala 1897 (Hjärne).
- Jensen, Jørgen Steen: Anmeldelse af Erich Donnert: Der livländische Ordensritterstaat und Russland i Historisk Tidsskrift 12, I, p. 387-90.
- Kirchner, Walter: A Milestone in European History: The Danish-Russian Treaty of 1562. The Slavonic and East European Review XXII, Menasha, Wisconsin. 1944.
- Kirchner, Walter: The rise of the Baltic question. Newark Delaware. 1954.
- Møllerup: Danmarks Forhold til Lifland. Kbhvn. 1880. (Møllerup).
- Svensson, Sven: Den mercantila bakgrunden till Rysslands anfall på den Livländska Ordensstaten 1558. Lund 1951. (Svensson).
- Vernadsky, George: Russia at the dawn of the modern age. London 1959 (Vernadsky).
- Waliszewski, K.: Ivan le Terrible. Paris 1904. (Waliszewski).
- Willan, T. S.: The Muscovy Merchants of 1555. Manchester 1953. (Willan).
- Wipper, R.: Ivan Grozny. Moskva 1947. (Wipper).

havde stor betydning for Rusland, ikke havde kostet Danmark dyrt. Den danske konge havde ingen interesse i at hindre nogen stat i at passere Øresund, hvorved der blot ville ske det, at indtægten fra Øresundstolden faldt.

Det er tydeligt, at Rusland havde opnået, hvad det ville af Danmark med denne traktat. De fortsatte forhandlinger i Moskva om en tættere alliance, som under forhandlingerne havde været stillet i udsigt, endte resultatløse, og forbindelserne blev først genoptaget i 1578. Den dansk-svenske krig, der brød ud i 1563, havde bundet Danmark, så det ikke havde kræfter til at engagere sig med Rusland. I krigssituationen var den danske forhandlingsposition heller ikke så stærk, som den havde været. Tillige har det været en belastning for forholdet mellem Danmark og Rusland, at Danmark havde allieret sig med Polen, Ruslands modstander, i sin krig med Sverige. Det kom i nogen grad til at gå, som kurfyrst August havde advaret kongen mod, da han opfordrede ham til at passe på russerne. Kongen skulle ikke afslutte en »hinderlistiger friede mit den Leuten, dann sie im brauch habenn denselben so lang zuhalten, alt es Ihre gelegenheit gibt, unnd darnach ein ursach vonn zaune wie man sagt, zu nehmen«³⁰.

T I L L Æ G

Dette arbejde hviler hovedsageligt på den af C. Schirren foretagne publicering af papirerne fra årene 1558–1561 i Rigsarkivet, Tyske Kancelli Udenrigske Afdeling, Rusland, (Jvf. Kilde- og litteraturfortegnelsen). Mens kildematerialet således er let tilgængeligt, foreligger der ikke megen litteratur om emnet. L. Laursen har i forbindelse med publiceringen af traktaten mellem Danmark og Rusland af 1562 givet en kort redegørelse for de forudgående forhandlinger, og russeren J. N. Scerbachev har i et tidsskrift refereret og kommenteret instruktionen, som de russiske gesandter i 1562 medbragte til Danmark. Ellers er emnet, bortset fra den nedenfor nævnte undtagelse, kun behandlet i forbindelse med spørgsmålet om Danmarks rolle i Ordensstatens opløsning, fyldigst af Møllerup, Colding og Donnert. Den eneste specielle undersøgelse af emnet er fortaget af en amerikaner, W. Kirchner, der har redegjort for sine resultater i en artikel kaldet »A Milestone in European History: The Danish-Russian

30. Droysen p. 381. Kurfyrstens hensigt har antagelig i højere grad været at advare kongen mod at indgå en alliance med russerne af hensyn til en sådan alliances modtagelse i Tyskland og Polen end af hensyn til faren for, at russerne ikke ville overholde den.

Treaty of 1562«. I et senere arbejde, »The Rise of the Baltic Question« har Kirchner sat de dansk-russiske forhandlinger ind i forbindelse med begivenhederne omkring Ordensstatens fald. Kirchners fortjeneste synes at være, at han påpeger den store prestigemæssige betydning, som afslutningen af traktaten havde for Rusland. Hans forståelse af den danske politik forekommer derimod ikke at være stor. Han har en tilbøjelighed til at forenkle begivenhederne i en sådan grad, at han ikke kan se den betydning, som det havde at ikke alene Danmark og Rusland, men også Sverige og Polen var engagerede i Livland. Grunden til dette er muligvis, at han har behandlet hvert land for sig i stedet for at bringe en kronologisk redegørelse for handlingsforløbet, hvorved spillet mellem de implicerede magter var blevet tydeligere. Kirchner bebrejder lederne af den danske politik den svage indsats i Livland, »the mistake of starting something without finishing it« som han skriver (»The Rise of the Baltic Question« p. 128). I direkte modstrid med Kirchner opfatter Erich Donert i øvrigt den danske politik i Østeuropa som yderst aggressiv. Danmarks passivitet i forhold til de svenske erobringer af Estland kunne muligvis bebrejdes den danske konge og hans rådgivere, men dette kommer Kirchner ikke ind på. Han interesserer sig udelukkende for det direkte forhold mellem Danmark og Ordensstaten og Danmark og Rusland, hvor Danmark dog førte sin politik til et resultat, nemlig den russiske anerkendelse af de danske erhvervelser. Kirchner har vanskeligt ved at give en acceptabel forklaring på Danmarks holdning over for Ordensstaten, da hun ikke har gjort sig klart, at fastsættelsen af en mægling mellem Ordensstaten og Rusland ikke var det væsentligste af det, som gesandtskabet i 1558–59 skulle opnå i Rusland. Han mener, at den danske langsomhed i forhandlingerne med Rusland skyldtes manglende foretagsomhed hos en konservativ stat, og har ingen forståelse af nødvendigheden for Danmark af at føre en henholdende politik i balance mellem Polen og Rusland, så ingen af disse to stater blev kastet i armene på Sverige. »The Rise of the Baltic Question« er anmeldt i *Historische Zeitschrift*, Band 185, München 1958, p. 394–396.